

Jelige: „RÓKA”

**A Budapestet ért angolszász légitámadások hatása a lakóépület-
állományra és a lakóközösségekre**

Tartalom

1. Bevezetés	3
2. Historiográfia és kutatástörténet	3
3. A magyar légvédelem és a Légoltalmi Liga	5
4. Milyen okok vezettek Magyarország 1944-es bombázásához?	9
5. Budapest településszerkezeti sajátossága (az ipari központok és az épületállomány jellemzői)	10
6. A székesfőváros elleni légitámadások	13
6.1. 1942 SZEPTEMBERE	13
6.2. AZ 1944-ES ANGOLSZÁSZ LÉGITÁMADÁSOK KÖZVETLEN ELŐZMÉNYEI	14
6.3. AZ 1944-ES BOMBÁZÁSOK (KRONOLÓGIA, A LAKOSSÁGOT ÉRINTŐ INTÉZKEDÉSEK, MINDENNAPI ÉLET)	15
7. Épületkárok	22
8. Esettanulmány	26
9. Konklúzió	31
Irodalomjegyzék	33

1. Bevezetés

Budapest amerikai és brit bombázása 1944-ben több okból is fontos mérföldkő a magyar történelemben. A székesfőváros lakossága – eltekintve az 1942. szeptember 4-ről 5-re, illetve 9-ről 10-re virradó éjjel történt szovjet légitámadásoktól – először szembesült a háború valóságával Magyarország hadba lépése óta. Az ország hadi- és olajipara, vasúti infrastruktúrája az 1944. március 19-i német megszállás után felértékelődött, és szinte kizárólag a Német Birodalom hadseregét szolgálta ki. A normandiai partraszállás előkészítése,¹ majd június 6-át követően a hadműveletek támogatása okot adott a szövetségesek számára a térség bombázására, céljuk a német haderő utánpótláskapacitásának gyengítése, akadályoztatása volt.² Budapest településszerkezeti sajátosságaiból adódóan és a korabeli célzóberendezések technikai korlátainak köszönhetően a légitámadások időszakában – 1946-os becslések szerint – a bombázások során megközelítőleg 6500 fő halt meg,³ az épületállományt pedig oly mértékben érték károk, hogy a későbbi városostrommal együtt azok jelentősen hozzájárultak a főváros arculatának radikális megváltozásához. Mindezek ellenére az 1944. április 3. és szeptember 20. közötti események korántsem kapnak akkora figyelmet, mint akár a magyar 2. hadsereg története, a magyarországi holokauszt, vagy Budapest ostroma, pedig a főváros elleni légitámadásokkal kapcsolatban is szinte minden családból fel tudnak idézni emlékeket, történeteket.

A dolgozatban célom bemutatni az 1944. április 3. és szeptember 20. között lezajlott légitámadásokat, fókuszálva elsősorban a polgári lakosságra és a lakóépületekre, lakókörnyezetre, kitérve az 1944-et megelőző évekre is, hiszen a háborút elkerülhetetlennek gondolták,⁴ ezért a célirányos felkészülés már az 1930-as évek közepén megkezdődött a légoltalom és később a légvédelem megszervezésével. Az eseménytörténet mellett fontos aspektusnak tartom, hogyan érintették a kis közösségeket a riadók és a légitámadások, miként teltek a mindennapok az állandó fenyegetettség árnyékában.

2. Historiográfia és kutatástörténet

Kevés összefoglaló munka született a budapesti bombázásokról. Az első és máig legátfogóbb monográfia, ami a Magyarországot ért légitámadásokat tárgyalja, Pataky Iván,

¹ OLÁH 2015. 124–125.

² PATAKY–ROZSOS–SÁRHIDAI 1992. II.39.

³ PATAKY–ROZSOS–SÁRHIDAI 1992. II.232–233.

⁴ ROMSICS 2005. 241.

Rozsos László és Sárhidai Gyula kétkötetes műve.⁵ Hadtörténeti szempontból Oláh András Pál szegedi történész tanulmányai⁶ és Cseh Valentin, a zalaegerszegi Magyar Olaj- és Gázipari Múzeum történésze, aki doktori értekezésében a magyarországi olajipar elleni légitámadásokat dolgozta fel.⁷ Karsai Elek 1985-ben írt tanulmánya⁸ a magyarországi bombázások háttéréről, a hadműveletek előzményeiről, amikhez a Stratégiai Szolgálatok Hivatala (Office of Strategic Services – OSS) vonatkozó jelentései és tanulmányai szolgáltattak forrásanyagot. Ki kell emelni Ungváry Krisztiánnak „*A magyar honvédség a második világháborúban*” című monográfiáját, mely külön fejezetet szentel az 1944-es bombatámadásoknak, valamint *Budapest ostroma* című kötetét, amiben releváns adatokat közöl a főváros ostroma során keletkezett emberveszteségről, illetve Budapest lakásállományának akkori állapotáról. Az Európa feletti bombázóhadjáratokat feldolgozó nemzetközi szakirodalomból ki kell emelni Richard Overly brit történész munkáját,⁹ amiben több helyen is kitér a Magyarországot is érintő hadműveletekre közép-európai és balkáni kontextusban. Richard G. Davis amerikai akadémikus kötete¹⁰ pedig évekre és hónapokra bontva tárgyalja a térség légieseményeit. A fókusz Németországra helyezve dolgozta fel a második világháborús légi harcokat és bombázásokat Horst Boog, a németországi Hadtörténeti Kutatóintézet kutatási igazgatója.¹¹ A forrásanyagot gyarapítják Olasz Lajos szegedi történésznek a polgári légoltalom létrejöttét,¹² valamint a honi légvédelem megalakulását¹³ tárgyaló tanulmányai. Primer forrásként az Országos Széchényi Könyvtár gyűjteményében fellelhető, a Légoltalmi Ligának a polgári lakosság számára kiadott folyóirata, a „*Riadó!*” szolgált. Az 1937 és 1944 között kéthetente megjelent kiadványból képet kaphatunk arról, hogy a háborús hétköznapiak során a civil lakosságra milyen kötelezettségeket róttak a hatóságok, valamint az 1944-es év során naprakész módon elemzett bombakárokból is releváns következtetéseket vonhatunk le az épületkárok vonatkozásában. A téma kutatásához szinte nélkülözhetetlenek a szemtanúk beszámolóí, naplói. Az utóbbi években több korabeli napló,¹⁴ visszaemlékezés került kiadásra, amiken keresztül alulnézetből láthatjuk a napi eseményeket, szubjektív tapasztalásokat.

⁵ PATAKY–ROZSOS–SÁRHIDAI 1992. I-II.

⁶ OLÁH 2015. valamint uő: OLÁH 2019.

⁷ CSEH 2020.

⁸ KARSAI 1985.

⁹ OVERLY 2013.

¹⁰ DAVIS 2006.

¹¹ BOOG–KREBS–VOGEL 2006.

¹² OLASZ 2020. valamint uő; OLASZ 2014.

¹³ OLASZ 2009.

¹⁴ ZIMÁNDI 2015.

A levéltári forrásokat a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában, valamint a Hadtörténelmi Levéltárban bocsájtották rendelkezésemre: előbbi esetén elsősorban a M. Kir. Csendőrség központi nyomozó parancsnoksága, a M. Kir. Rendőrség budapesti főkapitányának esemény- és kárjelentései, továbbá a bombakárosultak segélyezésének dokumentációi alkották a fellelt iratok nagy részét, az utóbbi esetében korabeli naplók, visszaemlékezések¹⁵ és az 1944-es bombatámadások okozta épületkárok kiértékelését tartalmazó fondok. Mindezekon felül megkerestem olyan embereket, akik szemtanúi voltak a vizsgált időszak eseményeinek és 80 éves emlékeiket továbbadhatják.

3. A magyar légvédelem és a Légoltalmi Liga

Az első világháború elején megjelentek a harci felderítő repülőgépek korai típusai, később a felderítések elleni védekezés során alakult ki a légi harc, ezzel párhuzamosan pedig felismerték a bombázások lehetőségét és az alkalmazásukban rejlő potenciált. Felismerve a veszélyt, a britek, franciák és a németek már 1918-ban megkezdték a légvédelmük kiépítését.¹⁶ Azonban az új típusú légi hadviselés főpróbája az 1936 és 1939 között zajlott spanyol polgárháború volt, mely egyértelműen jelezte a légvédelem fejlesztésének és kiterjesztésének szükségességét.¹⁷

Magyarország 1941. június 27. óta hadviselő félként vett részt a második világháborúban, azonban a hazai légoltalom (és légvédelem) szervezetét inkább a „kisantant” államok (elsősorban Csehszlovákia) okozta fenyegetettség hívta életre. Az ország két okból volt kitéve az esetleges légitámadásoknak: egyrészt előnytelen földrajzi helyzete, másrészt a hadipari központok elhelyezkedése miatt. Utóbbiak (a székesfővárost is beleértve) a csehszlovák-magyar határ közelében, attól csupán 40-50 kilométer távolságban feküdtek.¹⁸ A Werth Henrik tábornok (1938–1941 között a Honvéd Vezérkar főnöke) által 1930-ban kidolgozott katonai doktrína már arra épült, hogy a következő háború elkerülhetetlen.¹⁹ Emellett a Népszövetség 1932-es genfi konferenciáján is figyelmeztetett a leszerelési bizottság, hogy a nemzetközi egyezmények háború esetén nem garantálják a lakosság biztonságát. Erre a légitámadások elleni védelem²⁰ kiépítése volt a megoldás.

¹⁵ HL TGY 4207.

¹⁶ NÁRAY–BERKÓ 1936. 12–14.

¹⁷ ORMOS–MAJOROS 2003. 382–383.

¹⁸ Nyíry László: Megjelent a rendelet a főváros légvédelméről – A Légoltalmi Liga szervezi meg a polgárságot. *Nemzeti Ujság*, 1936. december 12. 5.

¹⁹ ROMSICS 2005. 241.

²⁰ Náray Antal és Berkó István *Légitámadás!* című, 1936-ban megjelent munkájukban megállapítják, hogy a védelmi feladatok két részből tevődnek össze: aktív és passzív elemekből. Aktívnek nevezzük a hadsereg által

A trianoni békeszerződés következtében Magyarország számára az országos légoltalom létrehozása igen nagy jelentőségűvé vált, hiszen nemcsak a támadó, de a védekezésre rendszeresített fegyverek számát is jelentősen korlátozták.²¹ Mindezek hatására 1933-ban a légvédelem megszervezésére felállították az Országos Légvédelmi Parancsnokságot, majd 1935-ben megszületett a légvédelemről szóló 1935. évi XII. tc.²² Miután a honvédelmi miniszter Budapest polgármesterét bízta meg az ún. „Légoltalmi Budapest” légoltalmának megszervezésével, irányításával és ellenőrzésével, Szendy Károly polgármester 1936. december 9-én kiadott rendeletében szabályozta az ezzel kapcsolatos teendőket. A „Légoltalmi Budapest” elnevezés az 1950 előtti városhatárokon belüli székesfővárost, valamint a körülötte elterülő településeket jelentette. Az egy évre rá alakult Légoltalmi Liga feladata az Országos Légvédelmi Parancsnokság felügyelete mellett a polgári lakosság felkészítése volt a bombázások alatt tanúsítandó magatartásra. Erre leginkább azért volt szükség, mert a légi hadviselésről és annak várható következményeiről a magyar lakosságnak nem volt tapasztalata.²³ További fontos feladatai voltak az ipari létesítmények, a vasúti infrastruktúra és a múzeumok, kulturális értékek védelme.²⁴

A magyar légoltalom megszervezését követően fő kérdés és megoldandó feladat volt, hogy lakosság teendőit hogyan lehet az általános közbeszédben tartani, így a mindennapok részévé tenni. Erre igénybe vették a korszak technikai vívmányait, a rádiót és a filmet, de a Légoltalmi Liga saját nyomtatott sajtót is terjesztett *Riadó!* címmel, ami 1937. október 20. és 1944. december 20. között kéthetente jelent meg.²⁵ A légoltalom finanszírozásában nagy szerepe volt a Darányi Kálmán miniszterelnök által 1938-ban meghirdetett „győri programnak”, ami 24 millió pengőt különített el a felmerülő költségek fedezésére.²⁶ Az 1939. évi II. tc. a honvédelemről szabályozta a légoltalmi és légvédelmi tevékenységet, melynek egyik lényeges pontja a polgári lakosság alapkiképzésen való részvételi kötelezettséget előíró része.²⁷ Az elhangzott tananyag a Légoltalmi Liga különböző kiadványaiból ismert, de a Hadtörténelmi Levéltárban is őriznek olyan dokumentumokat, amelyek alapján a lakók megismerték a

végzett figyelő, híradó és riasztó szolgálatot, az ellenséges repülőgépek elriasztását vagy lelövését (légvédelem), míg passzívnak az előbbit támogató megelőző intézkedések és rendszabályok összességét (légoltalom). Utóbbi végrehajtása a polgári lakosságra hárul. Lásd: NÁRAY–BERKÓ 1936. 94–95.

²¹ OLASZ 2020. 64.

²² OLASZ 2014. 75.; PATAKY 1997. 99.

²³ Légvédelmet! *Nemzeti Ujság*, 1936. december 25. II.

²⁴ NÁRAY–BERKÓ 1936. 132–133.

²⁵ Teljes erővel megindul a magyar légoltalom megszervezése. *Pesti Napló*, 1936. november 20. 8.; <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyarorszag-a-masodik-vilaghaboruban-lexikon-a-zs-F062E/I-F0B4A/legoltalmi-liga-F0B5E/> (Utolsó letöltés: 2023.11.22.)

²⁶ OLASZ 2015. 153.

²⁷ OLASZ 2015. 153–154.

bombázások céljait, a bombák típusait, és a légvédelem eszközeit. Ismereteket szereztek a légoltalom és a légvédelem feladatairól. A légoltalmi őrök felépítésének ismertetése, valamint a légoltalmi őrökbe be nem osztható lakók teendői és elvárt magatartásuk is a tananyag részét képezte. Fontos volt ismerni az óvóhelyek fajtáit, és a bombatámadások anatómiáját is. Az elméleti képzést kiegészítették elsősegélynyújtási, tűzoltási és kármentési gyakorlatokkal.²⁸

Az ellenséges repülők elleni aktív védekezés alapja a figyelő és jelentőszolgálat volt. Ahhoz, hogy a légierő, a légvédelmi tüzérség és a polgári légoltalom felkészülten várhassa a támadó repülőgépeket, szükség volt az ország légterének folyamatos megfigyelésére.²⁹ 1941 nyarán 395 őr alkotta a figyelőhálózatot az országhatár mentén és azzal párhuzamosan tízpercenyi repülési távolságra, valamint a Duna és Tisza folyók vonalában, továbbá a nagyvárosok körül. Jelentéseiket a Légvédelmi Kerületi Központok dolgozták fel, majd küldték tovább az Országos Légvédelmi Központnak. Utóbbi a Sziklaközpont elnevezésű irányítóközpontban kapott helyet a budapesti Gellért-hegy mélyén (a budapesti Légvédelmi Kerületi Központ mellett). Az 1944. április 3-i légitámadást követően ide költözött véglegesen a Székesfőváros Légoltalmi Parancsnoksága is.³⁰ 1944-re az Országos Légvédelmi Parancsnokság már közvetlenül kapott berepülésekre vonatkozó adatokat osztrák, balkáni és észak-italiai légvédelmi központoktól.³¹ A figyelő őrök közvetlen telefonvonalakon és a Posta telefonhálózatán keresztül jelezték a várható veszélyt. A beérkező adatok alapján a Sziklaközpontból adták ki a megfelelő riasztást az érintett területekre.³² A lakosság, illetve az egyes települések légoltalmi parancsnokának riasztása rádió és telefonon keresztül történt. Ezután a légoltalmi parancsnokok működésbe hozták a légvédelmi szirénákat.³³ Szirtes Tibor így emlékezett vissza: „*Most, tehát április 13-án délelőtt³⁴, a ragyogó tavaszi időben ismét megszakította a rádió, utcánk másik oldalán a telefonhírmondó az adását és mondta folyamatosan: 'Achtung, achtung, Lichtspiele, Krokodil gros, krokodil gros!' Ebből már tudtuk, hogy ismét légitámadás lesz [...]*”³⁵

²⁸ HL VII. 128. A házi légoltalmi kiképzés alapanyaga

²⁹ NÁRAY-BERKÓ 1936. 105–106.

³⁰ OLASZ 2015. 157–158.; MNL-OL-K 150. A légoltalmi parancsnokság elhelyezése és tájékoztatása az ellenséges légi tevékenységről.

³¹ HL TGY 3080. 20.

³² Az ország területét 50x60 km-es négyzetekre osztották fel egy térképen: amennyiben egy ilyen négyzetet az ellenséges repülők megközelítettek, az adott területre riasztást adtak ki. Lásd: CSEH 2017. 77.

³³ CSEH 2017. 77.

³⁴ Április 13-án, délelőtt zajlott a 4. légitámadás (a célpontok a tököli és a ferihegyi repülőtér voltak). Szirtes Tibor Ferihegy mellett, Vecsés-Ganztelepen élt ekkor szüleiivel.

³⁵ HL TGY 4342. 37.

A légvédelmi tüzérség Budapestet 64 légvédelmi ágyúval és 94 légvédelmi gépágyúval védte 1944 első felében, de ez a szám a német gyártmányú légvédelmi eszközök hadrendbe állításával jelentősen növekedett. A főváros magaslataira, a repülőterek és gyárak mellett helyezték el az ütegeket és a hozzájuk tartozó fényszórókat. A Gellért-hegy, a Széchenyi-hegy és a Hármashatár-hegy mellett a dunai hidak egy részére telepítettek tüzérségi eszközöket.³⁶ „Na, most az volt az érdekes ezen a Horthy Miklós hídon³⁷ a pesti hídfőnél, hogy jobbra-balra ilyen terasz-szerűség volt kialakítva és [...] úgy tudtam, mint gyerek, hogy ezeket a nagy bombázógépeket úgy hívják, hogy Liberator, mikor megjelentek, akkor a hídfőnél a pesti oldalon is ezen a teraszokon légvédelmi ágyúk voltak és elkezdtek lődni a gépeket, de olyan magasra nem tudtak fellőni, mert nagyon magasra jöttek a gépek valósággal a Nap rájuk sütött, csillogtak.”³⁸ A visszaemlékezés szerint a fővárosi hidak védelmét is megerősítették, ahogy az látható a Lánchíd esetében is egy 1944-es fényképfelvételen³⁹. Azonban arra is rávilágít, hogy a magyar légvédelem sikerének is „köszönhető”, hogy az általános 4000–5000 méteres⁴⁰ magasság helyett jóval magasabban, 7000–8000 méteren repültek a szövetséges légierő repülőgépei, és ez a tény is közrejátszott a sokszor pontatlan célzáshoz.

Az óvóhelyek nélkülözhetetlenek voltak a polgári lakosság védelmében, ahogy Berkó István fogalmazott: „A mai háborúban az ellenséges tűzhatás elől a harcosok fedezékbe húzódnak. A polgári lakosságnak is ilyen fedezékekre, óvóhelyekre van szüksége.”⁴¹ Az Országos Légvédelmi Parancsnokság hatáskörébe tartozott azon helyszínek meghatározása, ahol óvóhelyet kellett létesíteni.⁴² Annak ellenére, hogy egy 1940. május 27-én keltezett rendeletben – ami a budapesti lakóépületállomány 10 300 lakóépületére vonatkozott – 1941 nyarára irányozták elő az óvóhelyek kiépítésének végleges határidejét, a háború végére sem készült el az összes.⁴³ A lakossági óvóhelyeknek alapvetően két változatát különböztetjük meg: a lakóházak óvóhelyeit és a nyilvános óvóhelyeket. Az óvóhelyeket védelem és kialakítás szempontjából kategóriákba sorolták.⁴⁴

Nyilvános- és lakóépületek alatti óvóhelyek esetében az RH és a TGS típus volt a legelterjedtebb (a budai hegyekben a barlang is). Telitalálat ellen egyik sem védett, viszont

³⁶ UNGVÁRY 2005b. 248–249.

³⁷ Ma Petőfi híd.

³⁸ Szendrei László-interjú

³⁹ Lásd: melléklet, 1. kép

⁴⁰ NÁRAY–BERKÓ 1936. 111.

⁴¹ NÁRAY–BERKÓ 1936. 161.

⁴² NÁRAY–BERKÓ 1936. 162.

⁴³ MIHÁLYI 2021. 42.

⁴⁴ Lásd: melléklet, 1. táblázat

többszintes épületek esetében így is védelmet nyújtott az esetek többségében, tekintve, hogy a bombák rendszerint a felsőbb emeleteken robbantak, így romboló hatásuk csak közvetett volt az óvóhelyen tartózkodók számára.⁴⁵ A nyilvános óvóhelyek az utcaszint alatt, forgalmas csomópontok közelében létesültek⁴⁶, bejáratukat jól látható felirat jelezte. Az árokóvóhelyek nyújtották a legcsekélyebb védelmet, jellemzően parkokban, kertvárosi övezetekben, nyomortelepek környékén építettek ilyen típust.⁴⁷ Bár közel sem épült meg az óvóhelyekből a szükséges mennyiség, így is megkérdőjelezhetetlen szerepük volt a lakosság védelmében a bombázások során.

4. Milyen okok vezettek Magyarország 1944-es bombázásához?

1941 december végén a washingtoni „Arcadia”-konferencián a brit és amerikai fél között megállapodás született az egyesített vezérkari főnöki testület létrehozásáról, valamint megerősítették Churchill és Rooseveltt „Germany first” megállapodását.⁴⁸ Az 1943. januári casablancai konferencián sikerült megállapodni a szicíliai partraszállásról és az észak-afrikai szövetséges csapatok a szigetre helyezéséről. A dél-itáliai harcok lehetőséget adtak arra, hogy megosszák és gyengítsék a német haderőt a régóta tervezett második front (Overlord-hadművelet) megnyitása előtt. Ezzel összefüggésben elhatározták Németországnak, illetve a dél- és közép-európai területeknek a fokozott bombázását az Egyesült Államok Légi Hadserege (United States Army Air Force – USAAF) és a brit Királyi Légierő (Royal Air Force – RAF) által. Ennek előfeltétele volt a sikeres szicíliai partraszállás és a szövetségesek kezére jutott területeken légibázisok létesítése. Megegyeztek a résztvevő felek a nappali és éjszakai bombázások felosztásáról: eszerint nappal az USAAF, éjszaka az RAF hajtja végre a hadműveleteket. A légítámadások tervét CBO-nak (Combined Bomber Offensive) nevezték, és a kapcsolódó haderőfejlesztést négy szakaszra osztották. Az elképzelés szerint a repülőgépeknek legnagyobb darabszámban 1944 tavaszára kellett rendelkezésre állniuk, vagyis tervszerűen igazították az Overlord-hadművelet kezdetéhez.⁴⁹ A CBO elnevezés utalás volt az újonnan kijelölt cél(pont)okra, ami a civil lakosság moráljának megtörésére és az ipari infrastruktúrára irányult. A britekkel ellentétben (akik a lakosság moráljának megtörését tekintették elsődleges célnak), az amerikaiak a precíziós bombázásokat támogatták.⁵⁰

⁴⁵ *Riadó!* 8. 14. (1944) 249.; TGY 3131. 9.

⁴⁶ BFL XV.16.e.251/182; Lásd melléklet, 2. kép

⁴⁷ MIHÁLYI 2021. 46.

⁴⁸ KEEGAN 2019. 295.

⁴⁹ KEEGAN 2019. 298–299.; PATAKY–ROZSOS–SÁRHIDAI 1992. I. 84–85.

⁵⁰ BUCKLEY 1999. 158.

A magyarországi lehetséges célpontok felmérése már 1942 második felében megkezdődött. Ezt az OSS főként emigráns magyarok által szolgáltatott információk segítségével tette, és rendkívül széleskörű, 96 tételből álló listát állított össze. Egy évvel később pedig az RAF készített jó minőségű légifotókat az ország területéről. A felvételek alapján a szövetségesek pontos képet kaptak a magyar hadiipari létesítményekről, vasúti csomópontokról és rendezőpályaudvarokról, valamint Budapest és elővárosai fontosabb üzemeiről.⁵¹ Magyarország területén számos olyan repülőtér, gyár és üzem működött az 1940-es évek elején, ami felkeltette a szövetségesek érdeklődését és ezáltal potenciális célponttá váltak. Ezen üzemek fő profilja a repülőgépgyártás, valamint a kőolajfinomítás.⁵² A légtalommal összefüggésben a már említett „győri program” – a gazdasági konjunktúrát elősegítő célja miatt – természetesen érintette e szektorokat is. Ez elsősorban infrastrukturális fejlesztéseket és kapacitásbővítést jelentett, méghozzá igen magas anyagi ráfordítással.⁵³ A magyarországi vasútvonalak elsősorban a Romániában kitermelt és Magyarországon keresztül az osztrák finomítókba szállított – a Wehrmachtot ellátó – kőolaj miatt váltak célponttá. Budapest esetében ez főleg a rendezőpályaudvarokat (Rákosrendező és Ferencváros) és a két dunai vasúti hidat jelentette.⁵⁴

5. Budapest⁵⁵ településszerkezeti sajátossága (az ipari központok és az épületállomány jellemzői)

Az 1873-as városeyesítés teremtett alapot Budapest ipari fejlődésének, a városnak rendkívül nagy felszívóereje volt a vidéki lakosság körében. A megnövekedett számú lakosság, az ipar számára rendelkezésre álló olcsó villamosenergia és a századfordulóra kiépülő, Budapest-központú országos vasúthálózat mind kedvező feltételeket biztosított a gyáralapításoknak.⁵⁶ A gyáripar az 1880-as években kezdett ugrásszerűen fejlődni, ezen belül a járműgyártás és a nehézipar – a tömegközlekedés fejlődésének, valamint az egyre szaporodó magán- és középítkezésekhez szükséges téglá előállításának köszönhetően – a századfordulóra váltak húzóágazattá. Az 1940-es évek hadiiparának alapját képző Ganz, MÁVAG és Láng gyáregységei mind ekkor jöttek létre.⁵⁷ Ugyanebben az időben (1883 és 1886 között) a budapesti ferencvárosi pályaudvar szomszédságában, a Kén utcában és a Soroksári úton

⁵¹ HL TGY 3985 3.; KARSAI 1985. 504–505.; Az üzemeket lásd: melléklet, 2. táblázat

⁵² OLÁH 2019. 104.

⁵³ BEREND T.–RÁNKI 1958. 303–304.

⁵⁴ HL TGY 3985 5.

⁵⁵ A dolgozatban Budapest alatt a főváros 1950 előtti kiterjedését értjük.

⁵⁶ SIPOS 1959. 474–478.

⁵⁷ GYÁNI 2000. 160–161.

létesültek olajfinomítók a Magyar Petróleumipar Rt. és a Berg Adolf és Társa Ásványolajfinomítógyár révén. 1906-ban pedig a Hazai Kőolajipar Rt. építtetett üzemet a Gyömrői úton.⁵⁸ Bár a székesfőváros közigazgatási határán kívül esett, de ipari, gazdasági jelentősége és Budapesttel határos elhelyezkedése miatt a fővárosi gyárakhoz sorolom a csepeli Weiss Manfréd Acél- és Fémműveket is. Az OSS által 1942-ben, célpontként megjelölt ipari létesítmények megegyeztek a fent nevesített gyárakkal és olajfinomítókkal⁵⁹, amik elhelyezkedésüknél fogva légítámadások esetén jelentős veszélyforrást jelentettek a lakosságra nézve, valamint a vasút közelsége miatt lehetetlenné tették a szövetséges légierő számára a célpontok különválasztását.⁶⁰

A főváros 1873 és 1930 között tíz kerületből állt. 1930-ban azonban egyes kerületeket tovább osztottak.⁶¹ A fővárossal párhuzamosan, de eltérő ütemben fejlődtek az elővárosok, amik közül a legfontosabbak Újpest, Rákospalota, Pestszentlőrinc, Kispest, Pesterzsébet, Csepel és Budafok voltak.⁶² Budapest beépítésének alapját az 1894-re elkészült „Építésügyi Szabályzat Budapest fő- és székváros területére” szabályrendelet képezte. Ebben négy övezetre osztották a város területét a belvárostól kifelé haladva. Az I. és II. övezetben zárt soros beépítést írtak elő, valamint négy emeletben maximalizálták az épületek magasságát. A III. övezet nagyobb telekméretei lazább beépítést tettek lehetővé, míg a IV. övezetbe tulajdonképpen a gyárak, ipari területek kerültek.⁶³ A I-es övezet külső határáig, ami alatt napjainkban is Budapest szűkebben vett belterületét értjük⁶⁴, tulajdonképpen az 1910-es évekre elérte a maximumot a népesség száma, vagyis ekkorra jórészt megépültek azok a bérházak és bérpaloták, melyek többsége ma is meghatározza a főváros arculatát.⁶⁵ A módosított építésügyi szabályok lehetővé tették a belvárosi területek fejlődését, így a belterületeken egyre nagyobb, 4-5 emeletes, szecessziós, neobarokk és premodern bérpaloták jelentek meg. A zárt soros beépítés mellett pedig megjelent a keretes beépítés is (főleg Lágymányoson és az Újlipótvárosban⁶⁶). Ezzel összefüggésben erre az időszakra tehető a régi, belvárosi üzemek és gyáregységek felszámolása is.⁶⁷

⁵⁸ CSEH 2020. 54.; 56.

⁵⁹ KARSAI 1985. 505.

⁶⁰ Lásd: melléklet, 3., 4. és 5. képek.

⁶¹ GERGELY 2002. 337–341.

⁶² SZEKERES 1996. 284–288.

⁶³ KOCSIS 2009. 47–48.

⁶⁴ Pesten a Nagykörút vonala és a sugárirányú utak szűkebb környezetének a körüttől kifelé tartó belső része; Budán a Margit körút–Krisztina körút–Attila út környéke, a Várnegyed és a Duna-part a Gellért tértől Újlakig. Lásd: KOCSIS 2009. 47.

⁶⁵ GYÁNI 2000. 189.

⁶⁶ A dolgozatban a városrész- és utcanevek esetében mindenhol a jelenlegi közterület-elnevezéseket használom.

⁶⁷ KÖRNER 2010. 80–83.

A századfordulótól kezdve a beruházók és a betelepülő lakosság figyelme is mindinkább az akkor még külvárosnak számító területek felé fordult. A külterületek beépítésében közreműködő befektetők között új szereplőként jelent meg a főváros és az állam. A lakásínség megoldására Budapesten a kislakásépítési program volt a válasz (1909 és 1930 között)⁶⁸, amely során közel 14000 lakás épült. Az olcsó, fővárosi tulajdonú külvárosi telkeken létesített, földszintes épületekbe és többemeletes bérházakban kialakított közel 6000 lakásba főleg munkások és tisztviselők költöztek.⁶⁹ Az Országos Lakásépítési Bizottság 1920 után – az elcsatolt területekről menekültek számára – épített számos telepet (Pongrácz, Mária Valéria, Augusztá, Gubacsi úti). A több mint ezer lakás jelentős részben MÁV területek mellé épült.⁷⁰ 1936 után a Székesfőváros építkezett: szükséglakásokat hoztak létre Angyalföldön, Zuglóban és Kőbányán.⁷¹

Ha megvizsgáljuk a fővárosi építkezések helyszíneit, illetve a belső migráció fő célterületeit, láthatjuk, hogy egy fordított folyamat játszódott le az 1910-es és 1940-es évek között. A belterületekről ugyan kiszorultak a gyárak, azonban a külterületeken folytatott lakásépítések következtében beépült a külvárosi gyárak és üzemek közvetlen környezete.

A beépülő külső területek népességszáma tíz év alatt 135.000 fővel nőtt, ami közel duplája a belvárosi népességnövekedésnek. 1938-ra Budapest lélekszáma elérte a másfél milliót.⁷² 1930-ban a sűrű beépítettség hatására a legtöbben a Terézvárosban, Erzsébetvárosban, Józsefvárosban és Ferencvárosban éltek a Podmaniczky utca–Bajza utca–Andrássy út–Rottenbiller utca–Damjanich utca–Dózsa György út–Thököly út–Rákóczi út–Luther utca–Népszínház utca–Fiumei út–Baross utca–József körút–Rákóczi út–Károly körút–Király utca–Teréz körút által határolt területen. Kiemelten magas volt a lakosok aránya Külső-Erzsébetvárosban, valamint a Józsefváros Magdolnanegyedében. Hasonlóan nagy volt a lakosságszám a Ferenc körút–Üllői út–Thaly Kálmán utca–Mester utca által határolt területen is. Látható, hogy a legsűrűbben lakott területek közül a Podmaniczky utca közvetlenül határos a Nyugati pályaudvarral, a Thököly út a Keleti pályaudvarral, a Fiumei út a Józsefvárosi pályaudvarral és a M. Kir. Államvasutak Gépgyárával. Budán Óbuda és a közép-budai területek közelítették meg a pesti oldal belvárosi részeinek laksűrűségét.⁷³ Dél-Buda (Bartók Béla út–

⁶⁸ A program előfutárának tekinthető a Gerlóczy Károly alpolgármester nevéhez köthető Gyáli úti építkezés a századfordulón. Lásd: GYÁNI 2000. 202.

⁶⁹ GYÁNI 2000. 202.; 204.; KÖRNER 2010. 73.

⁷⁰ FÜHRER 1925. 4–5.; KOCSIS 2009. 60.

⁷¹ KOCSIS 2009. 60.

⁷² KOCSIS 2009. 57.

⁷³ Lásd: melléklet, 6. kép

Villányi út–Móricz Zsigmond körtér környékének) beépítettsége és laksűrűsége csak 1937 után, a Petőfi (Horthy Miklós) híd megnyitását követően érte el ezt a szintet.⁷⁴ Mindezek az adatok és a városszerkezet ismérvei részben magyarázattal szolgálhatnak az 1944-es légitámadások jelentős számú polgári áldozataira.

Fontos megjegyezni, hogy az itt ismertetett településszerkezeti adottságok okozta hátrányokkal a kortársak is tisztában voltak. Az OSS számára 1942 szeptemberében megküldött részletes tájékoztató tartalmazta dr. Ember Sándor képviselő, repülőtiszt által az informátornak mondottakat: *„Budapestet nem lehet megvédeni légitámadások ellen. Először azért, mert még elsötétítés esetén is a Duna kitűnően mutatja az utat az ellenségnek; másodszor azért, mert a legfontosabb ipartelepek oly szorosan egymás mellett vannak elhelyezve a város különböző ipari kerületeiben, hogy minden bomba valódi találatot ér el; harmadszor azért, mert a vízművek és a hadianyaggyárak éppen a Duna mentén a várostól északra és délre vannak telepítve.”*⁷⁵

6. A székesfőváros elleni légitámadások

6.1. 1942 szeptembere

Bár a vizsgált időszakon kívül esnek az 1942 szeptemberi bombázások, mégis az akkor történtek a polgári lakosságra, a légoltalomra, légvédelemre és a politikára is befolyással bírtak. Az ország körül 1941-től fokozódott az ellenséges légierők tevékenysége (német és román városok bombázása a szovjetek, illetve az amerikaiak által), az illetékes szervek mégsem fordítottak kellő figyelmet az intő jeleknek. 1942. szeptember 4-én és 9-én éjszaka a vörös hadsereg légierőjének ezért sikerült két, meglepetésszerű légitámadást végrehajtania Budapest ellen. A támadások célja elsősorban a háterszág lakosságának megfélemlítése volt.⁷⁶ Amíg az első támadás során a légvédelem teljes csődjéről beszélhetünk, a második alkalommal már felkészült légvédelemmel találkozhattak a szovjetek. A támadások során tucatnyian haltak meg és bombakárok keletkeztek a Városmajorban, a Rózsadombon és a pesti belvárosban, az ipari célpontok⁷⁷ helyett.⁷⁸

⁷⁴ GYÁNI 2000. 224.

⁷⁵ KARSAI 1985. 505.; Az OSS egy korábban a magyar légvédelemnél szolgált, emigrált tüzértisztól kapta a tájékoztatást. Ez megmagyarázza azt, hogyan jutott a bizalmas jellegű, idézett szöveg birtokába az informátor a Honvédelmi Minisztériumban zajlott tárgyalásokat követően, egy kormánypárti képviselővel folytatott informális beszélgetés során. Lásd: u.o.

⁷⁶ OLASZ 2022. 106.

⁷⁷ Az egyik, már hazafelé tartó szovjet repülőgép ukrán területen kényszerleszállást hajtott végre. A személyzetet elfogták és kihallgatták. Ennek során derült fény a repülés és a bombázás részleteire. Lásd: VIRÁGH 1943. 337–339.

⁷⁸ OLASZ 2022. 108–109.;111.; PATAKY–ROZSOS–SÁRHIDAI 1992. I. 82.

6.2. Az 1944-es angolszász légitámadások közvetlen előzményei

A dolgozatban előzőleg ismertetett stratégiai motiváció mellett fontos megemlíteni a politikai, diplomáciai nyomásgyakorlást, mint a bombázások egy másik célját. Ezen célok végrehajtásának lehetősége a légierő sajátosságaiból fakadt: ebből a legfontosabb a frontvonalától távoli célpontok és a hátsószág (lakosságának) elérésének képessége.⁷⁹ Több mint valószínű, hogy ezen politikai célok miatt maradt ki kezdetben Magyarország a Balkán-térség elleni légi hadjáratokból, annak ellenére (is), hogy a hadiipari létesítmények megléte és a vasúthálózat stratégiai jelentősége indokoltta tette (1943 őszétől a bolgár kormányra a szövetségesek stratégiai bombázásokkal igyekeztek nyomást gyakorolni, hogy kikényszerítsék a háborúból való kilépést).⁸⁰ Magyarország esetében azonban Kállay Miklós miniszterelnök próbált megegyezésre törekedni a britekkel. 1943. szeptember 9-én, a Márvány-tengeren, egy brit hajón zajlott titkos tárgyalás során végül előzetes megállapodás született a fegyverszünet feltételeiről. Nagy-Britannia ajánlata szerint a magyar kormánynak – az oroszországi csapatkivonás mellett – kötelezettséget kellett vállalnia, hogy zavartalan áthaladást biztosítanak a németországi célpontokat támadó szövetséges légierőnek Magyarország felett, ellenkező esetben a britek jogot formálnak a magyar városok bombázására.⁸¹ Bár a kapituláció ismert okokból végül nem történt meg, a magyar fél a megállapodás alábbi részletét azonban kezdetben betartotta: „3. [...] elősegíti a németországi hadi célpontokat támadó szövetséges légi haderő átvonulását Magyarország felett.”⁸²

Az 1943 október elején, a Szicília irányából megkezdett Német Birodalom elleni légitámadásokhoz kapcsolódóan rendszeressé váltak a Magyarország feletti át- és berepülések, a magyar légvédelem és légierő 1944 februárjáig egyszer sem támadta a szövetséges repülőgépeket.⁸³

A Kállay-féle politika mellett egyre szélesebb körben vált népszerűvé Budapest nyílt várossá nyilvánítása. A közvélemény szeme előtt Róma esete lebegett, ahol az USAAF 1943. július 19-én a rendezőpályaudvarokat és a repülőteret bombázta. A légitámadás során ebben az esetben kiemelten figyeltek arra, hogy a város történelmi jelentőségű kulturális öröksége ne szenvedjen károkat.⁸⁴ A bombázás egyik hozadéka Mussolini rendszerének bukása volt, a másik pedig (egy ismételt légitámadás után) Róma nyílt várossá nyilvánítása. A szövetségesek a város

⁷⁹ DAVIS 2006. 136.

⁸⁰ DAVIS 2006. 313.; 315.

⁸¹ KARSAI 1985. 507.

⁸² UNGVÁRY 2005a. 306.

⁸³ PATAKY–ROZSOS–SÁRHIDAI 1992. I. 98.; 115-116.

⁸⁴ SIMPSON 1983. 464.

demilitarizálását követően ezt elfogadták. Az eset megerősítőleg hatott azokra, akik már korábban a nyílt város státusz proklamálását szorgalmazták.⁸⁵ Homonnay Tivadar, Budapest főpolgármestere július elején felterjesztést nyújtott be Kállay Miklósnak ebben a tárgyban. A kormány azonban egy vitát követően elutasította a kezdeményezést annak betarthatatlanságára hivatkozva.⁸⁶ Kétségtelen, hogy reális helyzetértékelésre vallott a döntés, tekintve a fővárosban és annak környékén elterülő ipari létesítmények nagy számát.

A szövetséges vezérkarok egyre szorgalmazták a térségben a bombázások fokozását, ezért 1943 őszén döntés született. Eisenhower tábornok szorgalmazta Magyarország és Budapest bombázását, Bulgária után.⁸⁷ Ez annak volt köszönhető, hogy Szófiát ekkor már bombázták, illetve alighanem oka volt még Kállay politikája, bár a britekkel kötött megállapodás ekkor már a múlté volt. Népszerű elképzelés, hogy az angolszász bombázások megkezdése összefüggött Magyarország német megszállásával, azonban ez a teória már csak azért sem lehet igaz, mert az USAAF 15. Légi Hadserege 1944. február 2-ára kapott parancsot a főváros bombázására, erre azonban a kedvezőtlen időjárási körülmények miatt nem került sor.⁸⁸

Érdeemes megemlíteni, hogy a Magyar Távirati Iroda (MTI) munkatársai által készített tájékoztatók többet árulnak el annál, mint amit a hazai sajtóba szántak, mert azokat külföldi kiszivárogtatásra állították össze, így a hazai közvélemény teljesen mást gondolt a légiháború alakulásáról, mint ahogy az végül bekövetkezett. Az akkori tudásuk birtokában sokkal inkább tartottak a szovjetektől, mint az angolszászoktól. Ez a vélekedés egyrészt abból fakadt, hogy a Vörös Hadsereg 1944 elején jóval közelebb járt Magyarország határaihoz, mint a britek vagy az amerikaiak, másrészt abból, hogy sokan hittek egy angolszász-szovjet szembefordulásban, amiben Magyarország az angolszász szövetség oldalán szerepet kaphat. Ezt az elgondolást erősítette az is, hogy a szovjet rádiófenyegetések egyre sűrűsödtek.⁸⁹

6.3. Az 1944-es bombázások (kronológia, a lakosságot érintő intézkedések, mindennapi élet)

1944. április 3. és október 13. között 31 légitámadás történt Budapest ellen. Ezek közül tizennyolcat a USAAF, tizenhármát pedig az RAF hajtott végre.⁹⁰ Ez a fél éves időszak igen

⁸⁵ A nyílt várossá nyilvánítás feltétele lett volna a hadiipari üzemek és a fővárost védő hadsereg leszerelése.

⁸⁶ SIPOS 2008. 102.

⁸⁷ HL TGY 3985. 5.

⁸⁸ HL TGY 3985. 6.

⁸⁹ BALOGH–Z. KARVALICS 2006. 174.

⁹⁰ PATAKY–ROZSOS–SÁRHIDAI 1992. II. 251–252.

megterhelő lehetett a lakosság számára, hiszen a berepülések miatt szinte minden napra jutott légiriadó⁹¹, sosem lehetett tudni, hogy melyik riadót követi bombázás.

A légítámadások végkimenetelét értékelhetjük a halottak/sebesültek száma, a légítámadás intenzitása (a ledobott bombák mennyisége), a pusztítás mértéke (épületkárok és infrastruktúra) és a kijelölt célpontok vonatkozásában a találati arány szerint is. Annak ellenére, hogy a bombakárokkal közvetlenül, vagy közvetve foglalkozó levéltári források halmaza viszonylag nagy, a jelentések egy része elveszett, vagy megsemmisült, így a jól dokumentált légi eseményekkel ellentétben,⁹² a légítámadások által okozott károkat jelen ismereteink szerint nem lehetséges teljes mértékben rekonstruálni. Viszont a fennmaradt iratokból képet kaphatunk a pusztítás mértékéről, és talán az adatokat érdemes összevetni a Budapest ostromát követő, 1945-ös kárstatisztikával is. A fejezetben céloim bemutatni, hogy az egyes bombázások alkalmával mely városrészek és milyen mértékben voltak érintettek a lakóépületekre fókuszálva, valamint azt, hogy milyen támogatásban, segélyezésben részesültek a bombakárosultak (sok esetben a fővárosi zsidóság kárára), egyszóval mit jelentett egy milliós nagyarosban állandó fenyegetettségben élni.

Az alábbiakban a súlyos személyi és/vagy anyagi veszteséggel járó légítámadások közül az április 3-i és a május 5-i bombázásokkal foglalkozom részletesen. A melléklet 3. számú táblázatába kigyűjtött adatokat vizsgálva szembetűnő, hogy az egyes légítámadások során a támadott célpontoktól⁹³ távolabbi kerületek is érintetté váltak.

1944. április 3-án, délelőtt 10 óra 17 perckor szólaltak meg a légiriadót jelző szirénái. A délkeleti irányból érkező amerikai 15. Légi Hadsereg repülőgépeinek első hulláma 10 óra 35 perckor érte el Budapest déli határát.⁹⁴ Az USAAF által készített összesített kimutatás („Fifteenth Air Force Missions to Budapest, 27 November AFHRA) – melyet Oláh András Pál gyűjtött ki 2019-ben publikált tanulmányában⁹⁵ – talán a legfontosabb forrásanyag a légítámadások során megjelölt célpontok vonatkozásában. A forrás alapján aznap délelőtt két területet támadtak: a Ferencvárosi pályaudvart, valamint a Dunai Repülőgépgyárat. Előbbi

⁹¹ A vizsgált időszakban 83 légiriadót jegyeztek fel. Lásd: HL TGY 3985. „Légiriadó tartott:”

⁹² A repülőszemélyzet és a szövetséges vezérkar által készített dokumentáció kutatható az alábbi levéltárakban: The National Archives of United States; Air Force Historical Research Agency; The National Archives, London

⁹³ A legfontosabb pályaudvarok, hadiipari létesítmények és gyáregységek a IX., X, XIII., XIV. kerületekben voltak, Budapest közigazgatási határán túl Csepelen, Vecsésen és Újpesten.

⁹⁴ MNL-OL-K 150. M. kir. Belügyminisztérium Államvédelmi Központ. 43. sz. esemény jelentés. Kelt: 1944.04.05.

⁹⁵ Oláh András Pál: Az amerikai légierő Budapest elleni légítámadásai a II. világháború idején. *Belvedere Meridionale* 31. (2019) 99–146.

268, míg utóbbit 111 repülőgép.⁹⁶ A Belügyminisztérium Államvédelmi Központ jelentése szerint „súlyos bombázás érte a Horthy Miklós repülőgépgyárat, továbbá Pesterzsébetet, valamint a Fővárosnak a Soroksári és Üllői utak által bezárt részét, egészen a Szvetenai utig. – Tehát Budapesten a IX. kerületet érte a támadás sulya. – Könnyebb bombázást szenvedett el Kispest, a Fővárosbab (sic!) a XI., XIII. és XIV. kerületek. [...]”⁹⁷ A támadott célpontok területi elhelyezkedésének köszönhetően a IX. kerületben történt a káresetek legnagyobb része. Részletesebben megvizsgálva, a kerületben az alábbi lakóházakat érte bombatalálat: Vágóhid utca 11., Koppány utca 7., Márton utca 35., Üllői út 101., Vendel utca 3., Lenhossék (Szvetenay) utca 32., Epreserdő (Székesfőváros kislakások), Mária Valéria-telep., Üllői út 107–109., Vendel utca 16., Földvári utca 5., Tűzoltó utca 59., Mester utca 71–73., Illatos út 8. Ferencvároson kívül a VIII. kerületi Bókay János utca 25. számú lakóház, a XI. kerületi Albert utca 34., Nagysurányi utca 11., Soproni út 35., Himfi utca 5., Himfi utca 9., Bartók Béla (Horthy Miklós) út 55., Fehérvári út 75., és a Fehérvári út 77. számú házakban esett különböző mértékű kár.⁹⁸ A délelőtti amerikai támadást még aznap este egy brit követte 22 óra 05 perctől. Ebben az esetben az ekkor még a fővárostól különálló Budafok és Csepel szenvedett el károkat. Utóbbi bombázásról lakóépületeket tartalmazó kárösszesítés nem maradt fenn, azonban a Belügyminisztérium Államvédelmi Központ (BM ÁVK) jelentése – tekintettel arra, hogy azt április 5-én zárták le – tartalmazza a második légitámadás sebesültjeinek és halottjainak listáját is. Az összesített kárjelentés melléklete alapján 1073-an haltak meg és 526-an sebesültek meg (ebből 382-öt kórházakban ápoltak).⁹⁹ Az áldozatok rendkívül magas száma a bombázott terület méretéhez képest több okra vezethető vissza. Ezek közül különösen tragikus és figyelemre méltó eset, hogy a ferencvárosi pályaudvaron a bombázás idején egy személyvonat állt, melynek utasai a telitalálatot kapott pályaudvari óvóhelyen veszítették életüket.¹⁰⁰ A kíváncsiság és az óvóhelyekkel szembeni bizalmatlanság is növelte a halálozási arányt. Beszámolók alapján több esetben is sokan a felszólítás ellenére sem voltak hajlandók az óvóhelyekre vonulni. A riadó alatti fegyelmetlenségnek tudható be, hogy az épülettörmelék közül emeltek ki olyan áldozatokat, akiket az óvóhely előterében ért a halál, mert oda vagy be sem mentek, vagy a

⁹⁶ OLÁH 2019. 126–132.

⁹⁷ MNL-OL-K 150. M. kir. Belügyminisztérium Államvédelmi Központ. 43. sz. esemény jelentés. Kelt: 1944.04.05.

⁹⁸ MNL-OL-K 150. A M. kir. rendőrség budapesti főkapitánya, mint a Székesfőváros légoltalmi parancsnoka. Összefoglaló kárjelentés az 1944. év április hó 3-án lezajlott légitámadásról. Kelt: 1944. 04. 04.

⁹⁹ MNL-OL-K 150. Melléklet a 820/fk.légó.1944.sz. kárjelentéshez.

¹⁰⁰ Ez után terjedt el az a gyakorlat, hogy légiriadó során a vonatszerelvényekkel a kevésbé támadott nyílt vonalra közlekedtek.

helyszűke miatt a riadó lefújása előtt távoztak onnan.¹⁰¹ Meg kell említeni, hogy a Ferencváros esetében az Epraserdő környéki nyomornegyedek (Mária Valéria telep) földszintes barakkházai és az itt létesített árokóvóhelyek jelentősen csökkentették a túlélési esélyeket a 3-4 szintes bérházak alá épített óvóhelyekhez képest. A bombázott városrészekben a következő napokban a mentési munkálatok, a károk felszámolása és a kibombázott lakosság költözése töltötte ki a mindennapokat. Zimándi Pius István¹⁰² feljegyzéseiből képet kaphatunk az általánosan uralkodó hangulatról és látványról április 4-én: „Az első benyomásom: Sok a rémhír. [...] A katonák serényen dolgoztak. Csak egy ház sérült meg az Üllői úton, ablakai az egyik emeleten kitörve, a vasredőny elgörbülve és a fal egy része behorpadva. A ház előtt az utcán bútorok. Innen már hurcolkodnak. A Gyáli úton leszállok (a villamosról – D.M.). Innen már gyalogosan szemlélődöm tovább. Minél beljebb érek, annál vigasztalanabb kép fogad. Az első benyomás: vajon mit kereshettek itt, hiszen kórház, kórház hátán¹⁰³ és egészségügyi intézetek. A védőnőképző intézet ablakai betörve, ugyanez a kép fogad a kórházaknál is. [...] Egy óvóhely tele gyermekekkel, orvosokkal és ápolónőkkel. Telitalálatot kapott, ott pusztult mindenki, aki benne volt.”¹⁰⁴ A Szt. László Kórház és a Gyáli úti Helyőrségi Kórház területén rendkívül sok volt a sérült és a halott. Mindkét intézmény területére rombolóbombák zuhantak, a Szent László Kórház három pavilonépületét, kápolnáját, gyógyszerjét és két óvóhelyét érte közvetlen találat. Itt 150 áldozatot számoltak össze és 30 főt eltűntként tartottak nyilván, akikre az egyik óvóhely ráomlott.¹⁰⁵

A légitámadások nem csak az ipartelepeken, lakó- és középületekben okoztak jelentős károkat, de a közművekben is, a városi tömegközlekedésben pedig üzemzavarokat eredményeztek. Jellemzően a bombatalálatot kapott lakóházak gázvezetékei törtek el, illetve az úttestet felszakító bombák a föld alatti víz- és gázcsöveket, elektromos vezetékeket és szennyvízcsatornákat rongálták meg. A Budapest Székesfővárosi Közlekedési Részvénytársaság (BSZKRt.) Üllői úti, Ecseri úti, Gubacsi úti és pesterzsébeti villamosvágányai több helyen járhatatlanná váltak. A Soroksári úton a HÉV pálya a Fantó olajfinomító és Pesterzsébet állomás mellett kapott bombatalálatot.¹⁰⁶ Az összefoglaló jelentésből a „baráti tűzre” vonatkozó információkat is kaphatunk. Több esetben előfordult, hogy a légvédelemtől

¹⁰¹ PATAKY–ROZSOS–SÁRHIDAI 1992. I. 159.; *Riadó!* 8. 8. (1944) 113–114.

¹⁰² Zimándi Pius István (1909–1973) premontrei szerzetes tanár. 1944-ben Gödöllőn élt, de rendszeresen utazott Budapestre, ezáltal szemtanúja volt a bombázásoknak és következményeinek.

¹⁰³ A Szent László Kórház területe alig 400 méterre fekszik légvonalban a Ferencvárosi pályaudvartól.

¹⁰⁴ ZIMÁNDI 2015. 35–36.

¹⁰⁵ MNL-OL-K 150. A M. kir. rendőrség budapesti főkapitánya, mint a Székesfőváros légoltalmi parancsnoka. Összefoglaló kárjelentés az 1944. év április hó 3-án lezajlott légitámadásról. Kelt: 1944. 04. 04.

¹⁰⁶ MNL-OL-K 150. Kimutatás az üzemi károkról. Kelt: 1944.04.04.; melléklet, 7. kép.

származó tüzérségi lövedékek (vagy azok visszahulló repeszdarabjai) okoztak sérüléseket vagy károkat az épületállományban. Április 3-án az I. kerületben a „*Szent Imre gyógyfürdő keleti oldalától 2 méterre valószínűleg tüzérségi lövedék. Egy férfi megsérült, 1 ló kimult.*” A II. kerületi Pasaréti úton, a Hunnia Filmgyár közelében szintén tüzérségi lövedék fúródott a talajba, ahogy a VIII. kerületben, a Múzeum körút 2. sz. előtt is „*saját tüzérségi lövedék*”.¹⁰⁷

Vörös Géza vezérőrnagy, kiürítési kormánybiztos vezetésével megkezdődött a főváros kiürítésének szervezése, mely Budapest veszélyeztetett részei mellett Budafokot, Kispestet, Pesterzsébetet, Rákospalotát és Újpestet érintette. Nem tették kötelezővé (ez alól a hajléktalanná vált lakosok képeztek kivételt). A gyakorlatban a kiürítés önkéntes alapon történt. Valójában a vidékre költözés lehetőségét jelentősen korlátozták a lakosság köreiben. A mindennapi élethez szükséges szolgáltatások foglalkoztatottjai legfeljebb Budapest elővárosaiba költözhetek, ahonnan a napi munkába járás megoldott volt: közlekedési-, hadiipari-, és egészségügyi dolgozók, tűzoltók, élelmiszer előállítók, kisiparosok, cipő-, és ruhakészítők, utak és épületek építői és karbantartói, temetkezési vállalkozók, bankárok stb. „*A megkülönböztető jelzés viselésére kötelezett zsidók eddigi lakóhelyüket nem hagyhatják el.*”¹⁰⁸ Aki vidékre akart távozni, annak rendelkeznie kellett dohányboltokból vásárolt lakásutalvánnyal, amiket az óvóhelyre is magukkal kellett vinni. Kibombázás esetén a ház légoltalmi őrségparancsnoka, vagy a légoltalmi körzet vezetője igazolta a hajléktalanná válás tényét, ezt követően a városszerte kijelölt légoltalmi segélyhelyeket kellett felkeresni. A segélyhelyeken biztosított volt az ideiglenes szállás, étkezési lehetőség, éjjel-nappali orvosi ellátás, és a kiürítéssel kapcsolatos ügyintézéshez előjárósági megbízottak álltak rendelkezésre. A vidékre utazók április 5-től igénybe vehették a menetrend-szerinti vonatokat is (a hatóság által lebélyegzett lakásutalvány félárú utazást tett lehetővé), de a kiürítésre fenntartott, különvonatokkal ingyen utazhattak. A kiürítő vonatokat – melyek április 7. és 11. között naponta közlekedtek – azonban csak a bombázásban érintett települések és kerületek lakosai vehették igénybe. A különvonatok indulásának helye és időpontja a napi sajtóban került közlésre. A hatóság a fővárosból menekülők számára fogadó településeket jelölt ki. Azokon kívül, akiknek rendelkezésre állt vidéki nyaraló, esetleg rokon biztosított szállást, mindenki más csak a számára kijelölt helyre utazhatott.¹⁰⁹ Azok számára, akik az április 3-i délelőtti és éjszakai

¹⁰⁷ MNL-OL-K 150. A M. kir. rendőrség budapesti főkapitánya, mint a Székesfőváros légoltalmi parancsnoka. Összefoglaló kárjelentés az 1944. év április hó 3-án lezajlott légitámadásról. Kelt: 1944. 04. 04.

¹⁰⁸ A kiürítési kormánybiztos hirdetménye, *Pesti Hírlap*. 1944. április 6. 4.

¹⁰⁹ *Riadó!* 8. 8. (1944) 116–117.; A légoltalmi kiürítési kormánybiztos értesítése a fővárosi és környékbeli lakossághoz a közlekedésről, *Pesti Hírlap*. 1944. április 5. 1.; Budapest és közvetlen környékének kiürítéséről

(és 13-i) légítámadások során veszítették el otthonaikat a kiürítésen túl egy másik út is nyitva állt: az addig zsidók által lakott otthonokba költözni. Endre László¹¹⁰ még alispáni minőségben (belügyminisztériumi államtitkárrá csak április 8-án nevezik ki) 2000 lakás átadására utasította a Magyar Zsidók Központi Tanácsát. A rekvirálás gyorsaságát jelzi, hogy a kijelölt lakásokat április 5-ére mind átadták. Ilyen gyorsan csak úgy volt lehetséges kivitelezni a korábbi lakosok eltávolítását, hogy csak néhány órát hagytak a lakásleltár elkészítésére és a távozásra (az ingatlanokat ruházattal és bútorzattal kellett a kibombázottak rendelkezésére bocsájtani). Ugyanez az intézkedés az április 13-án bekövetkezett harmadik légítámadás után is megismétlődött.¹¹¹ Április 5-én lépett hatályba a Sztójay Döme miniszterelnökhöz köthető 1944. évi 1320. M.E. számú rendelet, ami mindezen intézkedéseknek jogi háttérrel biztosított.¹¹² A Budapest Főváros Levéltárában őrzött vonatkozó dokumentumok szerint az igénybevételen túl a lakásfelajánlás terminusa is létezett. Bár kétséges, hogy a felajánlás valójában mennyire lehetett önkéntes a korszak viszonyait ismerve.¹¹³

Az április 3-i légítámadások közvetlen következménye volt a lakosságra nézve, hogy április 5-én, a Sztójay Döme miniszterelnök által vezetett kormányülésen döntöttek a statárium bevezetéséről. A telefon magáncélú használatát is megtiltották a légiriadók alatt és a riadók feloldását követő két órán belül. Utóbbi betartását a telefonközpontok ellenőrizték.¹¹⁴

A bombakárosultak megsegítésének egyik módja volt a segélyezés, ebben az esetben családonként 200 pengő juttatást folyósított a hatóság, továbbá ezt az összeget gyermekenként 30 pengővel növelték.¹¹⁵ A munkáltatók is igyekeztek anyagilag támogatni saját – bombázásokban érintett – dolgozóikat. A Magyar Philips Művek Rt. fennmaradt dokumentumaiból tudjuk, hogy már április 10-én javaslatot tett a cég vezetősége „[...] alkalmazottainak esetlegesen elszenvedett bombakárosulása esetén erkölcsi és anyagi segítség nyújtása tekintetében”.¹¹⁶ Az április 13-án lezajlott bombatámadás minden bizonnyal

kiadott hivatalos közlemény, Dunántúl. 1944. április 5. 3.; Folyik az önkéntes légoltalmi kiürítés, *Nemzeti Újság*. 1944. április 7. 6.

¹¹⁰ Endre László (1895–1946) politikus. Tevékenyen részt vett az ellenforradalmi szervezetek akcióiban. Pártja, a Fajvédő Szocialista Párt 1937-ben egyesült Szálasi Ferenc Nemzeti Akarat Pártjával. A német megszállást követően belügyminisztériumi államtitkárként szorosan együttműködött Adolf Eichmannal és jelentős szerepet vállalt a magyarországi zsidóság deportálásában. 1946-ban mint háborús főbűnöst, a Népbíróság halálra ítélte.

¹¹¹ „Zsidó lakások” elvétele az első légítámadások nyomán, Széttépett esztendők. <https://holocaust.archivportal.hu/hu/temak/zsidok-lakasok-elvetele-az-első-legitamadasok-nyoman> (Utolsó letöltés: 2024.01.21.); Hivatalos rész, *Budapesti Közlöny*. 1944. április 9. 1.

¹¹² Magyarországi Rendeletek Tára 1867–1945. 415–417.

¹¹³ A lakásfelajánlás módja, *A Magyar Zsidók Lapja*. 1944. április 20.; BFL XIII.57; BFL IV.1409.c 4473/1944-IX.

¹¹⁴ Légítámadás után két óráig nem szabad telefonálni, *Friss Újság*. 1944. április 5. 1.

¹¹⁵ *Riadó!* 8. 8. (1944) 118.

¹¹⁶ MNL-OL-Z 641-51. Vállalati és egyéb bombakárosultak segélyezése. Javaslat.

serkentőleg hatott a vezetőségre, mert másnap, 14-én körözüényt adtak ki, melyben a Philips Művek dolgozóit arra kéri „[...] *hogy nem anyagi viszonyaihoz, hanem a bombakárosultakat ért szerencsétlenség és pusztulás mérvéhez képest adakozzon arra, hogy a földönfutók új otthonot teremthessenek maguknak.*”¹¹⁷ A felhívás szövege alapján nem csak saját kollégáiknak adományoztak, hanem bármely érintettnek, aki arra rászorult. Az adományokat¹¹⁸, amiknek az összege május 11-én elérte az 5174 pengő 50 fillért, az Új Magyarország napilap szerkesztőségébe juttatták el (több más vállalathoz, magánszemélyhez és lakóközösséghez hasonlóan).¹¹⁹ A Philips Művek dokumentumai árulkodnak a légítámadások veszteségeiről, ugyanis az összeírásokban az érintett dolgozók esetében részletezték a lakásokban és az ingóságokban keletkezett károkat is.¹²⁰ A károk becsült értékét összevetve a jegyzőkönyvekben javasolt segélyösszegekkel, arra a következtetésre juthatunk, hogy ezek a kifizetések korántsem fedezték minden esetben az okozott károkat. Míg Smerek Ferenc Üllői úti kislakásának ablakkárát 120 pengőre becsülték, addig Beregszászi Józsefnek csupán 400 pengőt folyósítottak annak ellenére, hogy lakása teljesen elpusztult. Ugyanakkor Kiss Ferenc szintén 400 pengőt kapott, pedig az ő lakása lakható maradt és csak a bútorai javítására igényelt segílyt. Az egyenlőtlenség feltételezhetően a vizsgált személyek munkaköréből fakadt: Beregszászi tanoncként dolgozott, Kiss pedig művezetőként.¹²¹

A következő jelentősebb légítámadást az RAF 205. bombázócsoportha hajtotta végre május 5-én éjszaka. Ez volt az első bombázás, ami Budapest belvárosát is érintette, ami annak köszönhető, hogy a célpontok ezúttal a Nyugati pályaudvar és a Rákospályaudvar voltak.¹²² A támadás érdekessége, hogy a Duna elaknásításával párhuzamosan zajlott¹²³, ami a brit légierő kizárólagos feladata volt 1944 folyamán. A fővárost 0 óra 26 perckor riasztották, a bombázás 1 óra és 1 óra 30 perc között zajlott. Ezúttal a három legsúlyosabban érintett rész az V.¹²⁴, XIII. és XIV. kerület volt, de több bomba hullott a VI., IX., X. kerületre is.¹²⁵ A M. kir. Csendőrség központi nyomozóparancsnoksága ideiglenes eseményösszesítésében még az

¹¹⁷ MNL-OL-Z 641-51. Vállalati és egyéb bombakárosultak segélyezése. Körözüény.

¹¹⁸ A Magyar Philips Művek dokumentumai között néhány lap fennmaradt, amin az adakozók névsora és az adományok összege olvasható. A „Gyűjtő IV.” elnevezésű íven szerepel Biszku Béla, későbbi kommunista politikus, belügyminiszter neve is, aki ekkor a Philips Művekben dolgozott. Felajánlása 3 pengő volt.

¹¹⁹ Az Új Magyarország tábora a bombakárosultakért, *Új Magyarország*. 1944. május 6. 7.

¹²⁰ MNL-OL-Z 641-51. Vállalati és egyéb bombakárosultak segélyezése. Bombakárosultak jegyzéke.; A lakóépületekben keletkezett károkkal részletesebben az „Épületkárok” című fejezetben foglalkozunk.

¹²¹ MNL-OL-Z 641-51. Vállalati és egyéb bombakárosultak segélyezése. Bombakárosultak összeírása.; MNL-OL Z 641-51. Vállalati és egyéb bombakárosultak segélyezése. Jegyzőkönyv.

¹²² PATAKY-ROZSOS-SÁRHIDAI 1992. II. 10.

¹²³ CSEH 2017. 125.

¹²⁴ Az V. kerülethez tartozott 1950-ig Újlipótváros, viszont a Belváros önálló kerület (IV.) volt ugyanaddig.

¹²⁵ MNL-OL-K 150. Összefoglaló kárjelentés az 1944. év május hó 5-én lezajlott légítámadásról. Kelt: 1944. 05. 05.

április 3-i bombázás súlyosságához hasonlítja a május 5-i eseményeket. A sűrűn beépített belső kerületekre romboló- és repeszbombák hullottak, míg a külterületekre gyújtóbombák. A sikertelen bombázás egyik fokmérője, hogy még a kijelölt célpontok esetében sem tudtak jelentős károkat okozni a vasút infrastruktúrájában: mindössze a Rákosrendező két raktára és néhány ott tárolt vasúti kocsi égett le, a Nyugati pályaudvar II. osztályú és miniszterelnöki váróterme égett ki, valamint a Keleti pályaudvar két vágánya rongálódott meg. Jellemző volt a bombázások során a légnyomásból eredő sérülés. Erre példa a következő beszámoló: „[...] *A bombázás alkalmával 2 villamoskalauz az utcán tartózkodott, közülük az egyik légnyomástól megsüketült, a másik a fején megsérült.*” Meg kell említeni, hogy a csendőrségi jelentés egyik pontjában a XIII. kerületi Reitter Ferenc utcában alacsonyan szálló, géppuskázó repülőgépről adnak hírt. Ezt a már korábban említett okok¹²⁶ miatt nem tartom valószínűnek.¹²⁷ Mindössze 3 halott és 31 sérült volt a légitámadás mérlege, az anyagi károk mellett.¹²⁸ A Pesti Hírlap tudósítója így foglalta össze a belvárosi állapotokat: „*A járdát vastag rétegben teríti be az ablakok cserépszőnyege. A falakról hatalmas foltokban hiányzik a vakolás. Az ablakok nagy részét rámostul tépte ki a légnyomás. Az egyik magas, négyemeletes házat telibe találta a bomba. Az épület fele romokban, a másik, mint feltépett seb, nyitottan áll, s a romhalmaz fölött vastag felhőben száll a por. A ház kapusa meséli: — Lent voltunk az óvóhelyen. Egyszerre csak robbanást hallottunk. Azt hittem, valahol a másik utcában csapott le a bomba. Egyszerre csak szaladnak be, hogy menjünk, a mi házunkat találta a rombolóbomba, s mentsük, amit még menteni lehet. Egy altiszt veszi át a szót. Szerencsére két pincéje van a háznak. Az utcai front alatti részt ipari célra használták, a hátsóba húzódtunk meg mi magunk. Az egyik téren légiakna robbant egy fa ágai között. Csak a fa lombját vitte le, a törzse megmaradt. És körül minden házfal megrepedt, minden ablak betört*”¹²⁹ A kárjelentések tartalma alapján megállapíthatjuk, hogy a csendőrség az április 3-i támadáshoz képest túlbecsülte a brit bombázás veszteségeit.

7. Épületkárok

Budapesten a célpontnak kijelölt üzemeken, repülőtereken és olajfinomítókon kívül rendkívül sok lakó- és középület is megsemmisült, vagy szenvedett el különböző fokú károkat. Hogy egy lakóházat milyen jellegű és mértékű károk érték több tényezőtől függött: az épület kialakításától, a bomba fajtájától és méretétől, valamint a becsapódás helyétől és szögétől.

¹²⁶ Lásd: 96. sz. lábjegyzet.

¹²⁷ HL Personalia VII. 249. 232.d. 1944. május 5.

¹²⁸ MNL-OL-K 150. Összefoglaló kárjelentés az 1944. év május hó 5-én lezajlott légitámadásról. Kelt: 1944. 05. 05.

¹²⁹ Bombák a Belvárosban, *Pesti Hírlap*. 1944. május 6. 3.

Közelebről megvizsgálva, a főváros lakóépület-állománya 1944-ben az öt évtizeddel korábban megjelent építésügyi szabályzatnak (és annak későbbi módosításainak) megfelelően alakult. Vagyis a belső részeken túlnyomórészt 3-5 szintes téglalapítványú bérházak álltak, míg kifelé haladva egyre csökkent az emeletszám, végül a külterületeken és a peremvárosokban a családi házas övezeteket alkották a lakóhelyek többségét.¹³⁰ A britek és az amerikaiak többféle¹³¹ bombatípust alkalmaztak a magyarországi bevetések során. A légitámadások során használt bombák mérete a 20 fontos¹³² repesztombáktól a 4000 fontos légiaknáig terjedt.¹³³ A lakóházakra a legnagyobb veszélyt a rombolóbombák és a légiakna jelentették, ezek hatásukat tekintve jelentős eltérést mutattak. Az V. kerületi Teleki Pál (Október 6.) utca 5. számú lakóházat május 5-én érte rombolóbomba-találat, azonban az épület nem omlott össze, csupán a homlokzat egy része szakadt le az utcára néző helyiségekkel együtt.¹³⁴ A légiakna hatásait jól szemlélteti a VIII. kerületi József utca 50. számú bérház esete: június 25-én éjszaka, az RAF bombázása során egy légiakna zuhant az említett épületre. A robbanás hatására az 50. szám teljesen megsemmisült, de a szomszédos 48. szám alatti M. kir. I. ker. Honvéd Parancsnokság épületében is kárt okozott és az 52. szám alatti ötszintes bérpalota egy részét is összedöntötte.¹³⁵ Már 1944 nyarán igény mutatkozott az épületkárok megismerésére és felmérésére. A vizsgálatok célja a tapasztalatszerzés volt a jövőre nézve, illetve még a háború előtti időszakban született, a bombázások hatásait vizsgáló elméletek megerősítése vagy felülvizsgálata.¹³⁶ Radó Attila utász alezredes 1944. augusztus 28-ára elkészült kiértékelése ezekbe a vizsgálatokba nyújt igen részletes betekintést. Vizsgálatában első és másodlagos hatásokról beszél a bombázások vonatkozásában. Primer hatás a bomba becsapódása és annak felrobbanása által előidézett szerkezeti elváltozás, míg másodlagos hatásként értékeli a szerkezeti elváltozások következményeit. A károk mértéke arról is árulkodott, hogy az épületek szerkezete ugyanúgy befolyásolhatta a pusztítás mértékét, mint a bomba mérete.¹³⁷ Ez magyarázat arra, hogy ránézésre kisebb mértékű károkat szenvedett lakóházakat is elbontottak a helyreállítás helyett. Látszólagos ellentmondás, hogy a könnyűszerkezetes födémek becsapódás során sokkal kedvezőbben viselkednek, mint a sejtyszerű kialakítású (pl. poroszsüveg) tetőszerkezetek. A vizsgálatok szerint a befulladt bombák az előbbi szerkezeteket egyszerűen átütik, másodlagos

¹³⁰ FABÓ 2020. 113–123.

¹³¹ A USAAF repesztombákat, rombolóbombákat és gyújtóbombákat alkalmazott, a RAF ezeken felül légiaknákat is bevetett. Lásd: PATAKY–ROZSOS–SÁRHIDAI 1992. I. 230–247.

¹³² 1 font = 0,45 kg

¹³³ PATAKY–ROZSOS–SÁRHIDAI 1992. I. 206.

¹³⁴ MNL-OL-K 149. Budapest, 1944. évi május hó 5.-én.; *Riadó!* 8. 10. (1944) címlap.; Lásd: melléklet, 8. kép.

¹³⁵ PATAKY–ROZSOS–SÁRHIDAI 1992. II. 64.; Lásd: melléklet, 9–12. képek.

¹³⁶ TGY. 3131. 1.

¹³⁷ TGY. 3131. 2.

károk nem keletkeznek; robbanás esetén pedig egy darabban szakadnak le (akárcsak a vasbeton), ezzel légüres teret (ún. életmentő félteret) képezve a törmelékben, így növelve az épületben tartózkodók életben maradási esélyeit.¹³⁸ A falazatok esetében általánosságban igaz az, hogy a repeszek ellen megfelelő védelmet nyújtanak, illetve a kémények és minél nagyobb terheltség javítja a téglafal stabilitását.¹³⁹ Az életvédelmi szempontokat szem előtt tartva azonban arra a következtetésre jutottak, hogy a vasbeton-szerkezetek lényegesen stabilabbak.¹⁴⁰ A bombázott helyszínek közelében készült fényképeken szinte minden esetben hiányzik a vakolat még a sértetlen épületekről is. Ennek oka a robbanás során keletkezett légnyomás, majd szívóhatás, amik a bomba hatósugarán kívül is éreztették hatásukat. A vakolatok állapota is segítette a bombázások hatásait vizsgáló személyeket. Megfigyelték, hogy több esetben sértetlen volt a vakolat akkor is, ha az épület egy része össze is dőlt. Ez akkor történhetett meg, ha a lökéshullámhoz képest a falszakasz merőleges helyzetben volt.¹⁴¹ A légítámadások okozta károk vizsgálatát követően olyan javaslatokat és elveket fogalmaztak meg a jövőbeni építkezésekhez, amelyek összhangban voltak az 1950-es években egyre népszerűbbé és elfogadottá vált városfejlesztési koncepciókkal. Ilyen ajánlások voltak a sűrű beépítettségű területek felszámolása és széttelepítése, a középületek decentralizálása, „megfelelően” széles utak kialakítása. Fontosnak tartották a kórházak, gyárak és a pályaudvarok városon kívülre telepítését. A kialakítandó metróhálózatra vonatkozó javaslatok, mint a bombabiztos szerkezeti elemek is már a hidegháborús gondolkodást vetítették előre.¹⁴²

A károk felszámolása és a mentés az összes légítámadás után egyből megkezdődött. A légoltalmi őrségparancsnoknak és az alá beosztott légoltalmi képzésen részt vett személyekre fontos feladatok hárultak. Ahogy a Riadó! július 1-i számában fogalmaznak: „*Soha ne a hatóságtól várjuk a segítséget, hanem a 'segíts magadon, az Isten is megsegít' régi jól bevált elve alapján igyekezzünk mi magunk megoldani a felmerülő számos feladatot.*”¹⁴³ A főbb feladatok a sebesültek felkutatása és ellátása; a keletkezett tüzek eloltása; a megmaradt, szétszóródott ingóságok összegyűjtése és őrzése volt. Utóbbival függhetett össze, hogy a napilapok – cenzúrázott – kárjelentései sohasem tartalmazták a bombakárokat szenvedett lakóépületek pontos helyszínét, megelőzendő a fosztogatásokat. Ugyanakkor a sajtó tudósításaiból általános képet kaphatunk a kárfelszámolási és mentési feladatokról. „*Porfelhő*

¹³⁸ TGY. 3131. 5–6.; 10.

¹³⁹ TGY. 3131. 13.

¹⁴⁰ TGY. 3131. 16.

¹⁴¹ TGY. 3131. 23.

¹⁴² TGY. 3131. 25–26.

¹⁴³ Riadó! 8. 13. (1944) 198.

száll a levegőben. Fehér, áttetsző párázat. És a romhalmaz tetején fiatal gyerekek dolgoznak, csákánnyal, lapáttal és ásóval kezükben. Leventék. Ingujiban, szájuk elé kötött zsebkendővel, megállás nélkül törik a falakat, verik széjjel a téglákat, emelgetik a gerendadarabokat. Valaki meséli mellettem: — Akik az óvóhelyen voltak, mind megmenekültek. Rájuk omlott ugyan a ház, de a pince hátulsó, úgynevezett vészkijáratán¹⁴⁴ kimenekültek. De a kapu alatt emberek vannak! [...] Ezek megmentéséért folyik most a küzdelem. Nem sok reménnyel! Mert a hatalmas törmelékhalom egészen eltorlaszolta az utcát, épületnyi magasságban fekszik a kapubolt felett és az udvar felől sem lehet megközelíteni a bennrekedt szerencsétleneket. A mentőorvos magyarázza: — Ha életben is maradtak a robbanásakor, azóta bizonyára megfulladtak. Az ilyen törmelék tökéletesen eltömít minden nyilast és olyan kis helyen annyi ember összezsúfolva, nem bírja ki órákig . . .”¹⁴⁵ A légoltalomban részt vevő polgári lakosságon, a leventéken és a tűzoltókon kívül természetesen a Magyar Honvédség is kivette a részét a kárfelszámolásban és a fel nem robbant bombák hatástalanításában. Farkas Kálmán a 104. vép. zlj. törzs őrvezetőjeként vett részt az április 3-i légitámadások utáni munkálatokban a IX. kerületi Kén utcában.¹⁴⁶ Érdekesebb viszont a beszámolója a Ferencvárosi pályaudvarral kapcsolatos tevékenységéről: egy bombázást követően¹⁴⁷ részt vett a károk felmérésében katonatársaival együtt. A pályaudvar teljes területét csatárláncba rendeződve járták be, így vizsgálva az okozott károkat. A vezérkari jelentéssel összhangban, Farkas is beszámolt a pályaudvaron veszteglő, sérült tehervagonokról. Hozzáteszi: „a vagonokban a zsidóktól összeszedett kerékpárokat a németek kifele irányították. Egyik vagon végét teljesen lefűrészelte egy bomba. [...] elhatároztuk, hogy kerékpáron vonulunk be, ezért mindenki választott egy-egy új kerékpárt.”¹⁴⁸ Ezek a visszaemlékezések hasznosnak bizonyulnak az időszak vizsgálatában, mert a bevett eljárások bemutatásán túl, a társadalmi morálban is betekintést engednek.

A légitámadások során szerkezeti károkat szenvedett menthető épületeket igyekeztek minél hamarabb teljeskörűen helyreállítani. Ennek egyik oka, hogy a további (időjárás okozta) amortizációt megakadályozzák. Ugyanakkor motiválóan hatott az is, hogy a kiürítéssel nem élő lakosság mihamarabb visszaköltözhessen otthonaiba. Végül meg kell említeni, hogy 1944 késő őszeig Budapest lakossága nem számolt a főváros ostromával.¹⁴⁹ A kollektív helyreállítási

¹⁴⁴ Minden óvóhelyet vészkijáratokkal kellett ellátni. Ezt a mentőalakulat számára fehér, a vészkijáratra mutató fehér nyílal és a „VK” jelzéssel látták el. Lásd: *Riadó!* 8. 12. (1944) 188.; MIHÁLYI 2021. 42.

¹⁴⁵ Leventék harca a betemetett emberekért, *Pesti Hírlap*. 1944. április 5. 2.

¹⁴⁶ TGY. 3362. 130.

¹⁴⁷ Minden bizonnyal június 14. Lásd: PATAKY–ROZSOS–SÁRHIDAI 1992. II. 46.

¹⁴⁸ TGY. 3362. 131.

¹⁴⁹ UNGVÁRY 2021. 13.; 15.

szándéknak köszönhetően több költségvetés és számla is fennmaradt. A dokumentumok segítségével tudjuk egyrészt, hogy pontosan milyen károk keletkeztek nem csak az épület külső részén, de az egyes lakásokban is; mennyibe került a helyreállítás és mikor végezték el a munkálatokat. Példát szolgáltat a Futura Rt. bérháza a Váci utca 48. szám alatt, ami a szeptember 14-én, egy, a szomszédos házat eltalált légiakna következtében szenvedett károkat. Az ingatlan esetében fennmaradtak a lakók általi kifizetések is, ebből tudjuk, hogy a ház tulajdonosán kívül, a főbérlők is hozzájárultak a helyreállítási költségekhez.¹⁵⁰ A Váci utcai bérházat végül viszonylag hamar, november 10-ig teljesen helyreállították (és Budapest ostroma során sem szenvedett komolyabb károkat).¹⁵¹

8. Esettanulmány

Margitay-Becht Magdolna

Margitay-Becht Magdolna 1904-ben született Budapesten, keresztény családban. Apja Becht Albert, az Egyesült Budapesti Fővárosi Takarékpénztár hivatalnok, később a Budapesti Székesfővárosi Községi Takarékpénztár ügyvezető igazgatója és a Deák téri evangélikus egyházközség tanácsosa.¹⁵² A Magy. kir. állami felsőbb leányiskola és leánygimnáziumban tett érettségi vizsgát, majd a Budapesti Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetemen szerzett középiskolai tanári diplomát.¹⁵³ 1934-ben kezdett dolgozni a Deák Téri Evangélikus Gimnáziumban, ahol egy évig francia nyelvtanfolyamot vezetett, majd 1935-től 1939-ig óraadó tanárként dolgozott. 1939-ben már a francia mellett latint és német nyelvet is oktatott, valamint osztályfőnöki teendőkkkel is megbízták. Státusza 1939-től 1941-ig helyettes tanár, 1941-től rendes tanár volt.¹⁵⁴ 1940-ben kötött házasságot Dr. Gömöri Pál¹⁵⁵ egyetemi tanársegéddel, aki ebben az évben a Becht-családhoz költözött az V. ker. Wekerle Sándor (Wurm) utca 3. sz. alatti bérpalota 4. emeleti lakásába.

¹⁵⁰ MNL-OL-Z 1221-D-81. Váci utca 48. sz. (Bombakárok), 1944; Lásd: melléklet, 4. táblázat.

¹⁵¹ MNL-OL-Z 1221-D-81. Váci utca 48. sz. (Bombakárok), 1944

¹⁵² HL TGY 4207. 28.; FENYVESSY 1896.; Pénzügyi hírek, *Pesti Hírlap*. 1910. február 26. 18.

¹⁵³ BERNOLÁK 1928. 54.; Bölcsészettudománykari hallgatók 1931. 218.

¹⁵⁴

¹⁵⁵ Dr. Gömöri Pál (1905-1973) orvos, tanársegéd, majd adjunktus az I. sz. Belklinikán. 1951-től egyetemi tanár, 1954-től az Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja. Tudományos munkásságáért 1957-ben Kossuth-díjat kapott.

Wekerle Sándor utca 3.

A család anyagi viszonyairól és társadalmi helyzetéről sokat elárul lakhelyük. A Wekerle Sándor utcai három homlokzatos (Dorottya utca, Wekerle Sándor utca, Apáczai Csere János utca), historizáló épületet az Egyesült Budapesti Fővárosi Takarékpénztár építtette, miután 1871-ben megvásárolták a helyén álló Rupp-féle házat, amit még abban az évben lebontottak. A székház és bérpalota – melynek tervezője Weber Antal volt, akinek nevéhez a korszak számos középületének tervezése fűződik – 1873-ban készült el és ekkor foglalta el egy részét a Takarékpénztár pesti osztálya.¹⁵⁶ Tekintettel arra, hogy az épület Budapest gazdasági és kereskedelmi központjában áll, a lakásokat a polgári középosztály képviselői bérelték. A lakók összetételének megismeréséhez az 1906-tól kiadott telefonkönyvek adnak támpontot: tőzsdeügynökök, egyetemi lektor, törvényszéki tolmács, gyártulajdonos, kereskedők, ügyvédek, orvosok és tanárok alkották a lakóközösséget. A II. világháború során az épület Dorottya utcai szárny alatt óvóhelyet alakítottak ki.¹⁵⁷

A napló

Margitay-Becht Magdolna 1944. március 19. és 1945. január 13. közötti időszakról naplót vezetett. A napló eredeti, kéziratos formában maradt fenn, de oldalain két helyen is nagyobb kihagyással találkozhatunk: a március 19. és július 4. közötti, valamint november 22. és december 24. közötti napokról nem maradtak fenn bejegyzések. A német megszállás okozta élmények és a Szenteste eseményei nem a naplónak használt füzetbe íródtak eredetileg, hanem különálló lapokra. A napló szövege, választékos megfogalmazása tükrözik az író szellemi műveltségét és társadalmi helyzetét. A több hónapnyi fenyegetettség és kilátástalanság közepette is megtartja az első oldalakon megismert stílust. A naplóírás motivációja egyértelműen a német megszállás ténye volt, az író meglepően jól érzékelte Magyarország várható összeomlását. Annak alapján, hogy a július 2-i bombázást követően szinte minden légiriadót és légitámadást feljegyzett és kommentált, feltételezhetjük, hogy már a tavaszi és nyár eleji bombázások is hatással voltak rá, ezért minden bizonnyal ezekről is megemlékezett. Következtethetünk arra is, hogy a nem zsidónak minősített lakosok szemében ezek az események voltak a leginkább meghatározók a mindennapi életükben.

Margitay-Becht Magdolna esetében a hangsúly kifejezetten az átélt légiriadókra és bombatámadásokra esik. Fontosabb események:

¹⁵⁶ FENYVESSY 1896. 55–56.

¹⁵⁷ BFL XV.17.e 306.a 1475 V. Dorottya utca 4. - Szende Pál utca 3.

„1944. március 19.

Megtörtént, mindig féltünk és amit mégsem akartunk valónak gondolni, mert annyira borzasztó volt mégis megtörtént. [...] Most minden napért meg kell majd küzdeni. A jelenleg annyira hatalmas ellenség minden pillanatban eltörölhet. Addig amíg van rá lehetőség, szeretném e napok történetét feljegyezni – nem az utókor számára, mert biztosan kiváló írói alkotások fogják azt megtenni, az nem az én gondom. De kíváncsi vagyok az életre, amikor az ennyire veszélyessé válik és kíváncsi vagyok magamra. Meddig és milyen körülmények között tud még megmaradni a nyugodt fegyelmezettség, van-e bennem lélekjelenlét és keménység és szívósság? Őszintén fogok mindent feljegyezni csak magamnak, de vagyok annyira hiú, hogy önmagam előtt még jobban szégyelleném a gyengeséget, mint a 'világ' előtt. [...]”¹⁵⁸

Július 4.

Margitay-Becht Magdolna az addigi legsúlyosabb¹⁵⁹, július 2-án, vasárnap reggel történt légítámadásról két nappal később emlékezett meg. Az ő esetében a kíváncsiságot felülírták a morális aggályok, így ekkor nem vált a pusztítás szemtanújává. Így fogalmazott: „*Nincs tiszta képünk a rombolásról. El kellene menni megnézni [...] De félek elmenni, szégyellem a kíváncsiskodás látszatát is, magam előtt is. Más emberek otthonának romjai előtt ácsorogni és básméskodni szemérmertlenségnek tartom.*”¹⁶⁰

Július 7.

A 30. légiriadó, amit a család a ház légópincéjében töltött. Megemlíti, hogy az csak a három és fél óra óvóhelyen töltött idő alatt derült ki, hogy a légítámadás elmarad. A pszichikai nyomás mellett a hőség okozta a nyár közepén a legnagyobb gondot. Emellett a pincében várakozó tömeg morálja is napról napra romlott és ez a magatartásukon is megmutatkozott. „*Milyen kellemetlen tud lenni a tömeg, amikor nem érzi maga fölött a közvetlen veszélyt. Oh, hogy utálom a fegyelmeztelenséget.*”¹⁶¹

Július 15.¹⁶²

Az előző napi bombázás mértéke Budapesten csekély volt. Az író megjegyzi, hogy a Budapesttől délre fekvő külvárosi övezetet érte a legtöbb találat. Dél felé tekintve a Margitay-

¹⁵⁸ TGY 4207. 1–2.

¹⁵⁹ A bombázott terület nagysága és az épületkárok tekintetében.

¹⁶⁰ TGY 4207. 6.

¹⁶¹ TGY 4207. 6.

¹⁶² A dátumot illetően tévedett a naplóiíró, mert a légítámadásra nem a bejegyzés írásának napján került sor, hanem egy nappal korábban, 14-én. Lásd: PATAKI–ROZSOS–SÁRHIDAI 1992. II. 128.

Becht család is megtapasztalta a Csepel fölött szálló füstoszlopot „*De nem úgy mint az első nagy csepeli bombázásnál, amikor a füst eltakarta a napot.*”¹⁶³

Július 27.

Margitay-Bech Magdolnát és családját az aznapi bombázás híre Balatonfüreden érte, ahol „nyaralási kísérlet céljából néhány napot” töltöttek. A nyaralás (és a normális élet) iránti vágy sarkallta a családot a fürdőhely meglátogatására.¹⁶⁴ Az idill azonban csak látszólagos volt, a napló írója papírra veti ambivalens érzéseit a helyzettel kapcsolatban.¹⁶⁵ Annak ellenére, hogy a Balaton partján fekvő települések nem voltak célpontok, így a nyaralók nem voltak veszélyben, a fővárosi légitámadások híre nem kerülhette el figyelmüket. A 34. légiriadót is Balatonfüreden tapasztalták meg. A leírásból kitűnik, hogy a riadó lebonyolítása és az emberek hozzáállása is különbözik a fővárosban tapasztaltaktól. „*A szanatórium előtt egy kis harang elkezd kalimpálni és az emberek fedél alá vonulnak. [...] Lassan kifejlődik a bújócska, a légos ember (hatósági közeg) és a nyaralók közt. Ha a riadó sokáig tart, kölcsönösen megunják a játékot és békében hagyják egymást. Az óvóhely (Stefánia¹⁶⁶) felé csak a legöregebbek iparkodnak.*”¹⁶⁷

Augusztus 7. és szeptember 1. között a naplóbejegyzések 20 légiriadót említenek, azonban ezeket egyszer sem követte támadás. Budapest vonatkozásában ezek a megállapítások helytállónak bizonyultak, mert ekkor csak átrepülések zajlottak a főváros térségében. Szeptember 1-jén megkezdődött a tanítás, azonban aznap két légiriadó is volt, az első reggel 8 óra 10 perckor. A következő bombatámadás szeptember 13-án, éjjel zajlott.¹⁶⁸

Szeptember 13. és 14.

Bár a Belvárost már a nyár folyamán is érte több bombatalálat, a naplóban először a szeptember 13-i, első szovjet bombázás alkalmával írja le először a károkat. Ez abból fakad, hogy a szóban forgó – a belső kerületeket is érintő – légitámadások a július 4. előtti időszakban történtek, amikről nem maradt meg feljegyzés a füzetben. A bombázás este háromnegyed 9-kor kezdődött „*egészen szokatlan időben*”. A károkból arra lehet következtetni, hogy kisebb bombákat vetettek be a támadás során. A napló írója sétája során leginkább az utcát borító

¹⁶³ TGY 4207. 7.

¹⁶⁴ TGY 4207. 8.

¹⁶⁵ Margitay-Becht Magdolna hosszasan értekezik a nyárral kapcsolatos érzéseiről, felidézi a békeidőben megélt nyaralásait.

¹⁶⁶ A Stefánia Szálló Balatonfüred legrégebbi szállodája.

¹⁶⁷ TGY 4207. 10.

¹⁶⁸ TGY 4207. 10–12.; PATAKI–ROZSOS–SÁRHIDAI 1992. II. 140–183.

üvegcserepekkel találkozott. Emellett megjegyzi, hogy az Apostol söröző¹⁶⁹ előtt az úttesten bombatölcsér keletkezett, valamint a Királyi Bérpalota¹⁷⁰ tetőszerkezete is rongálódott és „*az egész Petőfi S. utcában alig van ablak*”.¹⁷¹

Másnap este szintén szovjet légitámadást éltek át a főváros lakói. Margitay-Becht Magdolna az előző naphoz hasonlóan ismét az óvóhelyen tartózkodott a bombázás során, mely igen hosszan, 3 óra 15 percen át zajlott. A korábban leírt, légiriadó során tapasztalt hangulatnak nyoma sincs a pincében várakozók körében, helyette „*ijedt arcok mindenfelé*”. A férj, Gömöri Pál ekkor távol volt, ami fokozta az író aggodalmát. A légitámadást követően az előző napinál nagyobb pusztítással találkoztak: „*A királyi vár most alulról volt megvilágítva, rózsaszínben úsztak az ablakok. A Szécsényi (sic!) rakparton égett valami, a Közellátási Minisztérium¹⁷² leégett. Sok tűz volt még.*”¹⁷³

Szeptember 17.

Az író a délelőtti riadó által kiváltott érzéseiről így ír: „*Mit érzek most? Fáradtságot. És végtelen vágyat egy csendes szoba után.*” Az óvóhelyen ijedtség uralkodik a ház lakói között. Szájhagyomány útján híreket kaptak az óvóhelyen több vidéki városról (Szolnokról, Miskolcra és Debrecenről). Szolnokon a beszámolók szerint „*nincs már ép ház.*” Miskolcot védik a hegyei. [...] *A városban most kezdik az óvóhelyeket építeni.*”¹⁷⁴ Szintén az légópincében tudták meg a rádiót hallgatva, hogy a USAAF a Margitszigetet, a Városligetet, Újpestet és Rákospalotát bombázta négy órán keresztül. Egyre kevésbé lehetett ekkor a normális élet látszatát fenntartani, erre utal a napló oldalain megjelent szemléletes leírása egy háborút megelőző „közönséges” napnak, ahova visszavágyik az író. A leírt (és feltehetően korábban megélt) élmények rendkívüli kontrasztban állnak az akkor megélt valósággal: „*Délelőtt tanítok az iskolában, mondjuk 3 óráig van, tehát nincsen sok dolgom. Korán végzek, elintézek néhány apróságot. Pl. veszek egy meleg pongyolának valót, válogatok a minták között., [...]. Bevásárolok a Borhegyivel, mert este programunk van. Veszek P.-nek Malaga bort meg pár mandulát.*

¹⁶⁹ Ma Apostol Étterem és Söröző, a Kígyó utca 6. sz. alatt.

¹⁷⁰ 1901-ben átadott, főnemesek és államhivatalnokok számára épült bérpalota a Ferenciek tere 2. sz. alatt.

¹⁷¹ TGY 4207. 13.

¹⁷² A Közellátási Minisztérium 1940. december 17-étől működött, feladata a lakosság élelmiszerrel való ellátásának megszervezése volt. Székhelye a Széchenyi rakpart 6. sz. alatti, 1869-ben épült irodaház volt. Az épületet a háborút után helyreállították.

¹⁷³ TGY 4207. 13.

¹⁷⁴ Ez a megállapítás nem állja meg a helyét, tekintve, hogy 1944. februárjában már 42 nyilvános óvóhely létesült Miskolcon. Lásd: Hol vannak Miskolcon a nyilvános óvóhelyek? *Felsőmagyarországi Reggeli Hírlap*. 1944. február 6. 11.

*Válogatok a déli gyümölcsök és a kekszek között [...] ” A gondolatokat az aznapi második, esti légiriadó szakítja félbe.*¹⁷⁵

Szeptember 20-án az összekötő vasúti hidakat támadta szövetséges légierő. A lakosság már az első légitámadások során szembesül az infrastrukturális károkkal. Margitay-Becht Magdolna jelen esetben hangot is adott a közműhálózatban tapasztalható, sűrűsödő üzemzavaroknak, hiszen ez a mindennapi életükre is kihatott: *„Nincs villany és villamos, P. gyalog, illetve taxival ment a klinikára. [...] A telefon romlik, a gáz rosszul ég, most még megcsinálják, de meddig lesz rá munkáskéz és üzemanyag. Jönnek a hideg éjszakák. Kezd a város megdermedni.*”¹⁷⁶

A napló fennmaradó része a feltárt időszakon kívül esik, azonban a megismert részletek, az eseményeket átélő szemtanú gondolatainak tanulmányozása nagyobb betekintést enged 1944 nyarának és őszének mindennapjaiba. A leírtak segítenek jobban megérteni a polgári lakosság és a háborús események közötti kapcsolatot.

9. Konklúzió

A főváros elleni légitámadások hatásait vizsgálva arra a következtetésre juthatunk, hogy azok jelentősen átformálták Budapest lakóinak mindennapi életét. A háború egyik napról a másikra elérte a hátszágot és tapintható közelségbe került. Nehézséget okozott, hogy a megszokott, mindennapi rutint olyan körülmények között kellett fenntartani, ahol bárki egyik napról a másikra hajléktalanná válhatott, de életét is veszthette. A bombázások hatására a fővárosi zsidók helyzete is romlott: amellett, hogy ugyanannak a veszélynek voltak kitéve, mint bárki más, vagyon és ingatlanelkobzásra számíthattak már a június 16-i „csillagos házas” rendeletet megelőzően is, hiszen a hajléktalanná lett keresztény lakosság egy részét is az ő kárakra igyekeztek kárpótolni, illetve szolgálatot teljesítettek a romeltakarító brigádokban is.

Beszédes adatok 1944-re vonatkozóan, hogy az év folyamán áprilisban, júniusban és júliusban is megugrottak a havi halálozási számok. Ezek jelzik a legpusztítóbb légitámadásokat. A korcsoportok tekintetében 1944-ben a 15–59 év közöttiek voltak a leginkább érintettek. A halálokokat vizsgálva az erőszakos halálesetek számán túl (ebben az esetben az 1938-as 827-hez képest 1944-ben a számok elérik a 3778-at) a szívbetegségben meghaltak száma is emelkedett (az 1938-as 2594-hez képest 2922-re). Utóbbi adatok is alátámasztják, hogy a bombázások jelentős pszichés megterhelést jelentettek a lakosság számára.¹⁷⁷ Összességében

¹⁷⁵ TGY 4207. 14–16.

¹⁷⁶ TGY 4207. 18.

¹⁷⁷ KÖVÁGÓ 1946. 16–17., 20.

azonban a háborús helyzet miatt kialakult gyógyszerhiány, valamint a zsidókat ért atrocitások is növelték a halálozási arányt, éppen ezért kizárólag a bombázások hatására vonatkozó adatok nem állnak rendelkezésünkre.

A kiürítések és az egyéni költözések egyaránt próbára tették az érintetteket: *„11 éves voltam. Már mögöttem voltak a tavaszi légitámadások átborzongott éjszakái, a testünket-lelkünket megrázó nagy, április 13-i szőnyegbombázás, a vidékre menekülés, a hányattatás rokontól-rokonig, a csaknem négy napig tartó visszavonatozás Mélykúttól a Ferencvárosig (ez az út vasúton ma kevesebb, mint négy óra – D.M.); a napi többórás sorbanállások kenyérért...”*¹⁷⁸ A bombakárt szenvedett lakóházak egy részét még a tél beállta előtt sikerült helyreállítani, ahol nem, ott a repedések, a hiányos falazatok és a betört ablaktáblák súlyos állapotokhoz vezettek a nyári évszakok elmúltával. A visszaemlékezések, naplóbejegyzések ambivalens képet festenek a hátszági életről. Az ellentétek a kutatások alapján a lakhely városon belüli elhelyezkedése, azok jellege és minősége, valamint az elfoglalt társadalmi helyzet mentén ütköztek ki.

A személyi veszteség mellett Budapest épületállományát is súlyos károk érték. Bár az épületkárokra vonatkozó pontos helyadatok nem állnak hiánytalanul rendelkezésünkre, a megismerhető kárjelentésekből is kitűnik, hogy már 1944 nyarán jelentős károk érték a főváros lakó- és középületeket. A téma vizsgálatának egy lehetséges iránya a jövőben az ismert adatok birtokában felkutatni ezeket az épületeket és az eredményeket adatbázis formájában közreadni.

¹⁷⁸ TGY. 4342. A székesfővárosi autóbuszüzemben, 1944–45. 1.

Irodalomjegyzék

Levéltári források

Budapest Főváros Levéltára

BFL IV.1409.c 4473/1944-IX. Zsidó lakások elvétele az első légitámadások után.

BFL IV.1420.r Lakás adatszolgáltatási ívek, 1944. Mohai út 29.

BFL XIII.57 A Központi Zsidó Tanács lakásigénybevétele.

BFL XV.16.e.251/182

Magyar Nemzeti Levéltár

Polgári kori kormányhatósági levéltárak (K szekció):

MNL-OL-K 149 Rezervált iratok, 1872-1944. 361.d 1944 2.t.

MNL-OL-K 150 Általános iratok, 1867-1944. 1944-V-7 3582.cs.

MNL-OL-K 150 Általános iratok, 1867-1944. 1944-V-7 3583.cs.

MNL-OL-K 150 Általános iratok, 1867-1944. 1944-V-7 3584.cs.

Gazdasági Levéltár (Z szekció):

MNL-OL-Z 641-51. Vállalati és egyéb bombakárosultak segélyezése, 1944

MNL-OL-Z 1221-D-81. Váci utca 48. sz. (Bombakárok), 1944

HM HIM Hadtörténelmi Levéltár

Tanulmányok és visszaemlékezések gyűjteménye:

Tgy. 3131. Radó Attila: Magyarország ellen 1944-ben intézett angolszász légitámadások okozta épületkárok kiértékelése.

Tgy. 3362. Farkas Kálmán: Boldogság, szenvedés – rögös utakon 1935-től 1946-ig.

Tgy. 3985. Pataky Iván: Budapest, 1944. július 2., vasárnap. Ami a jelentésekben áll.

Tgy. 4207. Margitay-Becht Magdolna: Feljegyzések Budapest bombázásáról és ostromáról. 1944.03.19.–1945.01.13.

Tgy. 4342. Szirtes Tibor: Harcok Budapestért, ahogyan én átéltem. 1944.04.13.–1944.05.10., 1944.11.16.–1945.03.05.

Personalia:

Ambrózy Árpád dr. ny. áll. hadbíró altábornagy, az I. ker. Krisztina krt. 155.sz. ház légóparancsnokának iratai. 1943.febr.–1944.szept. VII. 128.

Andreánszky Jenő alezredes, Szálasi külügyminiszter helyettesének hagyatéka 1898–1974. VII. 249. 232. doboz.

Forrásgyűjtemények

BALOGH–Z. KARVALICS 2006	BALOGH Margit – Z. KARVALICS László: A szakadék szélén... Az MTI bizalmas jelentései 1943. július 22.–1944. március 10. Budapest, 2006.
HINGYI, 2018.	Hingyi László: Budapest ostroma, 1944–1945.I. Budapest, 2019.
OLÁH 2015.	OLÁH András Pál: Az OVERLORD hadművelet, azaz az 1944. évi nyugat-európai partraszállás számára nyújtandó légi támogatás a Földközi-tengeri térségből. <i>Belvedere Meridionale</i> 27. (2015) 123–128.
KÖVÁGÓ 1946.	KÖVÁGÓ József: Budapest közállapotai az 1945/46. tél küszöbén. Budapest, 1946.
UNGVÁRY 2005a.	UNGVÁRY Krisztián (szerk.): A második világháború. Nemzet és emlékezet. Budapest, 2005.
ZIMÁNDI 2015.	ZIMÁNDI Pius István: Egy év története naplójegyzetekben, 1944. március 19.–1945. március 17. Budapest, 2015.

Interjú

Szendrei Lászlóval készült interjú (2023.06.25.)

Életrajzkötetek

SIPOS 2008.

SIPOS András: Homonnay Tivadar főpolgármester, 1942–1944. In.: A főváros élén, Budapest főpolgármesterei és polgármesterei. 1873–1950. (szerk. Feitl István) Budapest, 2008.

Monográfiák

BEREND T.–RÁNKI 1958.

Berendt T. Iván–Ránki György: Magyarország gyáripára a második világháború előtt és a háború időszakában 1933-1944. Budapest, 1958.

BOOG–KREBS–VOGEL 2006.

BOOG, Horst–KREBS, Gerhard–VOGEL, Detlef: Germany and the Second World War, Volume VII. The Strategic Air War in Europe and the War in the West and East Asia. Oxford, 2006.

BUCKLEY 1999.

BUCKLEY, John: Air Power in the Age of Total War. London, 1999.

DAVIS 2006.

DAVIS, Richard G. Bombing the European Axis Powers. A Historical Digest of the Combined Bomber Offensive 1939–1945. 2006.

DURUCZ 2006.

DURUCZ Péter: Ungarn in der auswärtigen Politik des Dritten Reiches 1942-1945. Göttingen, 2006.

FENYVESI 1896.

FENYVESI József: Az Egyesült Budapesti Fővárosi Takarékpénztár ötven éves története, 1846-1896. Budapest, 1896.

KEEGAN 2019.

KEEGAN, John: A második világháború. Budapest, 2019.

KOCSIS 2009.

Kocsis János Balázs: Városfejlesztés és városfejlődés Budapesten, 1930–1985. Budapest, 2009.

KÖRNER 2010.

KÖRNER Zsuzsa: Városias beépítési formák, bérház- és lakástípusok. Budapest, 2010.

NÁRAY–BERKÓ 1936.

NÁRAY Antal–BERKÓ István: Légitámadás! Budapest, 1936.

- PATAKY–ROZSOS–SÁRHIDAI 1992. PATAKY Iván–ROZSOS László–SÁRHIDAI Gyula: Légiháború Magyarország felett I-II. Budapest, 1992.
- ROMSICS 2005. ROMSICS Ignác: Magyarország története a XX. században. Budapest, 2010.
- SIMPSON 1983. SIMPSON, Albert F.: The Army Air Forces in World War II. Volume 3. Europe: Argument to V-E Day, January 1944 to May 1945. Washington D.C. 1983.
- ORMOS–MAJOROS 2003. ORMOS Mária–MAJOROS István: Európa a nemzetközi küzdőtéren. Budapest, 2003.
- UNGVÁRY 2005b. UNGVÁRY Krisztián: A magyar honvédség a második világháborúban. Budapest, 2004.
- UNGVÁRY 2021. UNGVÁRY Krisztián: Budapest ostroma. Budapest, 2021.

Tanulmányok, évkönyvek, cikkek

- BERNOLÁK 1928. BERNOLÁK Kálmán: A budapesti VI. kerületi magyar királyi állami Mária Terézia Leányliceum értesítője az 1927–1928. iskolai évről. Budapest 1928.
- Bölcsészettudománykari hallgatók 1931. A Budapesti Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Almanachja. Budapest, 1931.
- CSEH 2020. Cseh Valentin: A magyar olajipar Trianon előtt és után. *Közlekedés- és technikatörténeti szemle* 2022. 50–83.
- FABÓ 2020. FABÓ Beáta: Budapest 1945 előtti építési szabályzatainak áttekintése. In.: *Tanulmányok Budapest múltjából* 45. (Szerk.: Dománszky Gabriella) Budapest, 2020. 83–130.
- FÜHRER 1925. FÜHRER Miklós: Az állami lakásépítési akció. *Magyar Építőművészet* 25. (1925) 1-3. szám - 2–32.
- GERGELY 2002. GERGELY Gábor: Budapest kerületeinek közigazgatási változásai. In.: *Tanulmányok Budapest múltjából*

- 30.(Szerk.: Holló Szilvia Andrea, Sipos András)
Budapest, 2002. 337–349.
- GYÁNI 2000. GYÁNI Gábor: Budapest története 1873–1945. In.: Budapest története a kezdetektől - Várostarténeti tanulmányok 6. (Szerk.: Bácskai Vera, Gyáni Gábor, Kubinyi András) Budapest, 2000. 127–245.
- KARSAI 1985. KARSAI Elek: Magyarország bombázása a második világháborúban. In: Somogy megye múltjából – Levéltári évkönyv 16. (Szerk.: Kanyar József) Kaposvár, 1985. 503–539.
- OLASZ 2014. OLASZ Lajos: A magyar légoltalom megszervezése az 1930-as években. Rendvédelem-történeti Füzetek 24. (2014) 75–84.
- OLASZ 2015. OLASZ Lajos: Frontvonal a hátszágban. A polgári légoltalom a második világháború éveiben, 1939–1945. In.: Háborús hétköznapi hadszíntéren, hátszágban.1939–1945. (Szerk.: Gyarmati György–Pihurik Judit) Budapest–Pécs, 2015. 153–167.
- OLASZ 2020. A Magyar Királyi Csendőrség részvétele a légoltalomban, a II. világháború éveiben. In.: Ünnepi tanulmányok Szakály Sándor 65. születésnapja tiszteletére. (Szerk.: Parádi József) Budapest, 2020. 63–103.
- OLASZ 2022. Olasz Lajos: Budapest légiháborús tűzkeresztsége. *Belvedere Meridionale* 34. (2022) 102–118.
- OLÁH 2019. OLÁH András Pál: Az amerikai légierő Budapest elleni légitámadásai a II. világháború idején. *Belvedere Meridionale* 31. (2019) 99–146.
- SZEKERES 1996. SZEKERES József: Nagy-Budapest kialakulásának előzményei. In.: Tanulmányok Budapest múltjából 25. (Szerk.: Dománszky Gabriella) Budapest, 1996. 269–314.

- MIHÁLYI 2021. MIHÁLYI Balázs: Lakossági óvóhelyek. *Rubicon* 32. (2021) 40–51.
- PATAKY 1997. Pataky Iván: Egy elfelejtett honvédelmi szervezet. Hatvan éve alakult meg a Légoltalmi Liga. *Honvédségi Szemle* 51. (1997) 97–103.
- SIPOS 1959. SIPOS Aladár: Budapest gyáripára (1919–1933) In.: Tanulmányok Budapest múltjából 13. Budapest, 1959.
- VIRÁGH 1943. VIRÁGH László: Éjjeli repülőtámadás elhárítása. *Magyar Katonai Szemle* 13. (1943) 357–360.

Disszertáció

- CSEH 2017. CSEH Valentin: „Légiriadó vigyázz!” Angolszász légitámadások a magyar olajipar ellen 1944/45-ben. Doktori értekezés. Nemzeti Közsolgálati Egyetem, Hadtudományi Doktori Iskola. Budapest, 2017.

Újságok

- A Magyar Zsidók Lapja*. 1944. április 20.
- Budapesti Közlöny*, 1940. május 19.
- Budapesti Közlöny*, 1944. április 20.
- Budapesti Közlöny*, 1944. augusztus 18.
- Ellenzék*, 1944. augusztus 28.
- Friss Újság*. 1944. április 5.
- Magyar Élet*. 1944. április 5.
- Nemzeti Ujság*, 1936. december 12.
- Nemzeti Ujság*, 1936. december 25.
- Nemzeti Újság*. 1944. április 7.
- Népszava*, 1947. január 10.

Pesti Hírlap. 1944. április 5.

Pesti Hírlap. 1944. április 6.

Pesti Hírlap. 1944. május 6.

Riadó! 8. 8. (1944)

Riadó! 8. 13. (1944)

Riadó! 8. 14. (1944)

Szabadság. 1945. február 27.

Uj Magyarság. 1944. május 6.

Internetes forrás

Magyarország a második világháborúban – Lexikon A–ZS: Légoltalmi Liga.

<https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyarorszag-a-masodik-vilaghaboruban-lexikon-a-zs-F062E/1-F0B4A/legoltalmi-liga-F0B5E/> (Utolsó letöltés: 2023.11.22.)

„Zsidó lakások” elvétele az első légitámadások nyomán, Széttépett esztendő.

<https://holocaust.archivportal.hu/hu/temak/zsidolakasok-elveletele-az-elso-legitamadasok-nyoman> (Utolsó letöltés: 2024.01.21.)